

Rapport från konferensen

RUM FÖR ARBETE

Arbetets museum 17–18 november 2010

●●●●●●● **Arbetets museum**

Strykjärnet Norrköping 011-18 98 00 www.arbetetsmuseum.se
Öppet alla dagar 11-17, tisdagar till 20 Fri entré

Innehåll

Förord	2
Föredrag	
Framtidens kontorsarbetsplatser, finns de?	3
<i>Susanna Toivanen</i>	
Abstracts	
Tema Det fysiska rummet.....	12
Paneldiskussion	
Rum för arbete.....	16
Föredrag	
I den verkligaste av verkligheter. Om mötet mellan det virtuella och det fysiska	25
<i>Lars Ilshammar</i>	
Abstracts	
Tema Det virtuella rummet	34
Tema Det gränsöverskridande rummet	37
Avslutande sammanfattning	
Rum för arbete – en sammanfattande reflektion.....	42
<i>Karin Salomonsson</i>	
Bilaga 1: Deltagarförteckning	46
Bilaga 2: Konferensprogram.....	48

Förord

Den 17–18 november 2010 arrangerades konferensen *Rum för arbete* på Arbetets museum i Norrköping. Konferensen anordnades av Arbetets museum och museets vetenskapliga råd, Rådet för yrkeshistorisk forskning. *Rum för arbete* var den andra i en serie om tre konferenser under perioden 2009–2011, som genomförs med stöd av Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS).

Konferensen *Rum för arbete* behandlade arbetets fysiska och virtuella rum, och gränserna däremellan. Konferensen lyfte fram ideal och mönster när det gäller arbetets rum, samt diskuterade hur gränser upprätthålls eller flyter samman. Under två halvdagar deltog cirka 70 personer från universitet och högskolor, museer, näringslivet, Arbetsmiljöverket, Arbetsförmedlingen, SCB, fackföreningsrörelsen, gymnasieskolor, yrkesvägledning och kommuner.

Konferensen inleddes med föredraget *Framtidens kontorsarbetsplatser, finns de?* där sociologen Susanna Toivanen (Stockholms universitet/NCC) berättade om tidigare forskning om kontorsarbetsplatser, och om sitt nyligen startade projekt om framtidens kontor. Efter detta föredrag följde presentationer på temat Det fysiska rummet. Presentationerna följdes av en paneldiskussion. I denna deltog representanter från TCO, Svenskt Näringsliv och Arbetsmiljöverket, samt konferensens båda föredragshållare.

Dag två inleddes med föredraget *I den verkligaste av verkligheter. Om mötet mellan det virtuella och det fysiska* med historikern Lars Ilshammar (chef på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek). Föredraget följdes av presentationer på temana Det virtuella rummet och Det gränsöverskridande rummet. Konferensen avslutades med att Karin Salomonsson (Lunds universitet) sammanfattade de två dagarnas diskussioner genom att lyfta fram analyser och teoretiska reflektioner.

I denna rapport publiceras konferensens två föredrag, abstracts från samtliga presentationer, referat av paneldiskussionen samt den avslutande sammanfattningen. Som bilagor finns även deltagarförteckning och konferensprogram. Tack till alla medverkande!

Sofia Seifarth
Forskningschef Arbetets museum

Föredrag

Framtidens kontorsarbetsplatser, finns de?

Susanna Toivanen, Stockholms universitet

Denna presentation utgår ifrån den litteraturgranskning om framtidens kontor som jag har genomfört inom forskningsprojektet *Framtidens arbetsplatser*. Jag kommer att berätta vad vi vet idag om sambanden mellan arbetets fysiska rum – kontoret – och hälsa bland de arbetande. Därefter kommer jag att belysa några utvalda megatrender som med största sannolikhet påverkar utvecklingen av framtidens kontor. Presentationen avslutas med en film om Googles huvudkontor i Kalifornien och den relativt futuristiska arbetsplatsfilosofi som företaget står för, och vilka konsekvenser en sådan arbetsplats kan ha för arbetets organisation i framtiden.

Att forska om framtidens arbetsplatser

Det nyligen startade forskningsprojektet *Framtidens arbetsplatser* genomförs inom ramen för en treårig forskartjänst finansierad av Riksbankens Jubileumsfonds postdoktorala *Flexit*-program.* Forskningen sker i samverkan med bygg- och fastighetsutvecklingsföretaget NCC, som finansierar tjänstens verksamhetsanknutna del.

Arbetsplatser kan definieras på många olika sätt beroende på verksamhetens karaktär och inom vilken sektor företagen verkar. I detta projekt är kontorsarbetsplatsen inom det privata näringslivet i fokus, som även den kan se olika ut beroende på verksamhetens beskaffenhet. Det övergripande syftet med projektet är, kort och koncist, att spana in framtidens arbetslivsutveckling och undersöka vilka utmaningar och möjligheter den för med sig för utvecklingen av framtidens kontor. Genom att studera arbetslivsutvecklingen på både lokal, regional och global nivå strävar projektet efter att skapa ny kunskap som kan bidra till långsiktig planering av framtidens hälsofrämjande och hållbara kontor. Vidare studeras vilka egenskaper inom organisationer, i arbetsmiljön och hos individen som är förknippade med medarbetarnas hälsa, arbetstillfredsställelse och produktivitet, för att undersöka vilken betydelse dessa faktorer kan ha för utvecklingen av framtidens kontor.

Kontor, från latinets *computatorium*, kan härledas till skrivbord, skrin eller kabinettskåp, eller till räkenskapsrum och handelskontor, med andra ord till fenomen med kopplingar till den fysiska platsen där olika typer av skriv- och räknearbete ägde rum i historisk tid.¹ Inom forskningsprojektet tillämpas en betydligt bredare och tidsenligare definition som inkluderar

* *Flexit* är Riksbankens Jubileumsfonds satsning för att stimulera etablering av humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning utanför universiteten. Den första utlysningen skedde hösten 2009 då 3 projekt delades forskningsbidrag, och detta projekt är ett av dem.

kontorets fysiska, sociala och virtuella aspekter. Den fysiska aspekten tar fasta på den byggda miljön och dess utformning, det vill säga kontorets fysiska gestaltning. De sociala aspekterna innefattar all den interaktion som sker mellan individer och grupper på kontorsarbetsplatser, det vill säga organisationskulturer, värderingar, ledarskap, samarbetsformer, socialt stöd och kommunikation. Den virtuella aspekten fångar den befintliga teknologin och den som håller på att utvecklas.²

Att definiera och mäta något som inte finns – det vill säga framtiden – kan tyckas vara en hopplös uppgift förknippad med mycket osäkerhet. Framtid, från latinets *futurus*, är någonting som “kommer att ske” och innebär ofta förväntningar på framåtskridande och förbättringar som äger rum i en senare tid, i framtiden.¹ ”*The world of the future is in our making. Tomorrow is now.*” skrev Eleanor Roosevelt en gång, och betonade att dagens befolkningar och beslutsfattare har ett stort inflytande och ansvar för hur framtiden utvecklas.³ Man kan försöka definiera framtiden genom att resonera kring dess väsentliga egenskaper.⁴

– Att framtiden vecklar ut sig framför våra ögon här och nu. Det som sades för en sekund sedan tillhör det förflutna, och det som sägs om några sekunder tillhör framtiden tills orden uttalats.

– Att framtiden är bred och oändlig som havet, och att den därmed för med sig en mängd olika utvecklingsmöjligheter.

– Att framtiden även är djup och endast några av de olika möjligheterna kommer upp till ytan och förverkligas.

– Och att framtiden kan synliggöras och förutses genom olika metoder inom framtidsforskningen.⁵

Arbetsmiljö och hälsa är ytterligare två faktorer som har en central plats inom projektet *Framtidens arbetsplatser*. I de nordiska länderna har vi en lång och internationellt framstående forskningstradition om den psykosociala arbetsmiljöns betydelse för de anställdas hälsa. Därmed har vi gott om evidens om vilka faktorer i den psykosociala arbetsmiljön som är förknippade med ökad risk för ohälsa och vilka faktorer som är så kallade friskfaktorer, det vill säga hälsofrämjande eller buffrande faktorer.⁶⁻¹³ Idag vet vi även att en god fysisk och psykosocial arbetsmiljö tillsammans med systematiskt arbetsmiljöarbete leder till framgångar och konkurrensfördelar för företagen i bemärkelsen att lyckas rekrytera och attrahera den bästa arbetskraften.¹⁴ Ifall denna framgång även innebär lönsamhet i monetär mening har däremot varit svårare att bevisa vetenskapligt, och ett flertal pågående forskningsprojekt undersöker detta (se www.ifau.se). I stället framhålls arbetsmiljöns betydelse för företagens framgång på strategiskt viktiga områden såsom kvalitet, kreativitet och socialt ansvar. Å andra sidan innebär en dålig arbetsmiljö kostnader

för företagen, och det finns en potential att öka företagens lönsamhet genom att integrera ett klokt arbetsmiljöarbete i företagets verksamhetsstyrning.

Att en god arbetsmiljö har stor betydelse för de anställda framgår av en färsk Sifo-undersökning, som besvarades av 1 000 personer, där var tredje svarande, och nästan varannan i åldersgruppen 15–29 år anger att bättre arbetsmiljö är den viktigaste arbetslivsfrågan.¹⁵ Den är viktigare än lönen, arbetstiden och pensionsåldern enligt undersökningen. På ett globalt plan fastslår Världshälsoorganisationen WHO att tillväxt beror på arbetshälsan i befolkningarna.^{16,17} För utvecklingen av framtidens kontor är arbetsmiljöfaktorer och hälsa väsentliga att beakta eftersom vi i Sverige, i likhet med många andra industriländer, har en åldrande befolkning vilket innebär att en högre andel av arbetskraften i framtiden består av äldre med en högre förekomst av ohälsa. Aktuell forskning visar dock att dagens befolkningar inte bara lever längre än förut, utan att de även är friskare i hög ålder och friare från funktionsnedsättningar jämfört med tidigare generationer.¹⁸

Vad vet vi idag om kontorets kopplingar till hälsa hos arbetstagarna?

För att studera vilken betydelse kontorets fysiska gestaltning har för anställdas trivsel och hälsa har Christina Bodin Danielsson definierat sju kontorstyper enligt kontorens arkitektoniska och funktionella egenskaper: cellkontor (enskilt kontorsrum), delat kontorsrum (2–3 personer delar ett enskilt kontorsrum), öppet kontorslandskap (små: 4–9 personer, medel: 10–24 personer, och stora > 24 personer), flexkontor (ingen fast arbetsstation), och kombikontor (> 20 % av arbetstiden spenderas utanför den egna arbetsstationen, utpräglat grupparbete).^{19,20} Forskning visar att kontorstyp har betydelse för medarbetarnas hälsa, upplevda välbefinnande och arbetstillfredsställelse.²⁰ Baserat på svenska data (26 arbetsplatser, 491 anställda) visar Danielsson att bäst hälsa, kontrollerat för ålder, kön, befattning och bransch, rapporterades av medarbetare i cellkontor och flexibla kontor, medan hälsan upplevdes sämst av medarbetare i små och medelstora kontorslandskap.²¹ Arbetstillfredsställelsen var högst bland medarbetare i cellkontor, flexibla kontor och delade kontorsrum. Lägst arbetstillfredsställelse rapporterades av medarbetare i kombikontor, följt av dem i medelstora kontorslandskap.²¹ Beträffande trivsel med kontorsmiljön visar resultaten signifikanta skillnader mellan olika kontorstyper. Bäst trivsel rapporteras av de som arbetar i cellkontor, därefter de i flexkontor. Sämst trivsel rapporterar de som arbetar i mellanstort och stort kontorslandskap. Upplevelsen av trivsel skilde sig även mellan anställda i olika typer av öppna kontorslandskap.

Utifrån Danielssons studier kan man dra slutsatsen att öppna kontorslandskap i regel inte är förknippade med god hälsa eller hög arbetstillfredsställelse bland medarbetarna i jämförelse med

medarbetare i andra kontorstyper. Förespråkare av öppna kontorslandskap hävdar att denna kontorstyp främjar kommunikation och interaktion mellan medarbetarna, vilket i sin tur skulle resultera i ökad arbetstillfredsställelse, moral och produktivitet.²² Visst stöd för denna typ av resonemang finns inom forskningen då öppet kontorslandskap visade sig öka kommunikationen och stärka gruppkänslan bland medarbetarna jämfört med konventionella kontorslösningar.²² De tyngsta argumenten för öppna kontorslandskap verkar emellertid vara de ekonomiska då en sådan miljö är flexibel och snabbt kan anpassas till företagens föränderliga behov. Öppna kontorslandskap rymmer fler medarbetare och företagen kan därmed spara utrymme och sänka sina kostnader. Öppna kontorslandskap är förknippade med flera typer av störningar i arbetsmiljön som påverkar medarbetarnas upplevelse och hälsa såsom ökad ljudnivå och buller, ökat antal avbrott och distraktioner, ökad känsla av trängsel och förlust av eget utrymme, svårigheter att koncentrera sig och fokusera på arbetsuppgiften. Denna typ av störningsmoment har visat sig påverka tillfredsställelsen med både arbetet och arbetsplatsen, och försämra prestationen på arbetet. I förlängningen kan detta leda till ökade kostnader för företagen i form av sjukfrånvaro och vantrivsel bland personalen.

Resultat från ett forskningsprojekt vid Exeter University i Storbritannien baserat på 2 000 deltagare visar att ju mer inflytande de anställda har över detaljutformningen och planlösningen på sin arbetsplats desto bättre självupplevd hälsa och lyckokänsla (*happiness*) rapporterar de, och dessutom är de i genomsnitt 32 % mer produktiva jämfört med anställda med lägre inflytande.^{23, 24} Resultaten visar på tydliga samband mellan graden av inflytande över den egna arbetsplatsens utformning och upplevd hälsa, lycka och arbetsmotivation. Arbetstagare med högt inflytande upplevde även bättre fysiskt välbefinnande, starkare identifikation med arbetsgivaren och generellt positivare attityd gentemot arbetet.

Hälsa varierar enligt kontext och kontoret är den kontext för många arbetstagare där det dagliga arbetet utförs. Det är tänkbart att hälsoeffekter av välkända belastningar i den fysiska och psykosociala arbetsmiljön, såsom buller, lågt inflytande eller stress på jobbet, också varierar enligt kontorstyp. Olika kontorstyper kan påverka de sociala relationerna på en arbetsplats. Vilken betydelse ledarskap har för medarbetarnas trivsel och välbefinnande kan variera enligt kontorstyp, exempelvis ifall man sitter i ett öppet kontorslandskap tillsammans med sin chef eller enskilt i ett cellkontor. Olika kontorstyper kan också ha betydelse för medarbetarnas upplevelse av inflytande/egenkontroll i arbetet. Tidigare forskning visar att arbetstagarens upplevelse av den fysiska arbetsmiljön varierar enligt kontorstyp.²² Till exempel upplever man mer buller och störande ljud i öppna kontorslandskap.

Sammanfattningsvis visar forskningen hittills på tydliga samband mellan olika kontorstyper och anställdas upplevda självskattade hälsa. Som nästa steg i en vetenskaplig utredning behöver vi mer forskning om hur fysiska och psykosociala belastningar är kopplade till hälsorisker i de olika sammanhangen som kontorstyperna representerar. Ny forskning visar att kontorets fysiska utformning är kopplat till aktivering av kroppens stressmekanismer vilket är en möjlig orsak bakom sambanden mellan olika kontorstyper och anställdas hälsa.²⁵ Det återstår att utreda om det är den byggda miljön eller de psykosociala belastningarna inom kontoret som är förknippade med ökad ohälsa, eller om dessa faktorer interagerar med varandra i processen som leder till ökad risk för ohälsa. Dessa fynd belyser vikten av att studera olika kontorstyper, och olika psykosociala belastningar, sammantagna betydelse för framtidens arbetsliv och medarbetarnas hälsa ur ett socialt, ekonomiskt och folkhälsoperspektiv.

Framtidens kontor – vad påverkar dess utveckling?

Framtidens kontor är inte oberoende enheter i samhället utan i allra högsta grad avhängiga av samhällsutvecklingen i allmänhet och av arbetslivsutvecklingen i synnerhet. Vad driver arbetsutvecklingen globalt, regionalt och lokalt? För att närma mig denna fråga har jag kartlagt vilka megatrender framtidsforskarna lyfter fram som viktigaste utmaningar för hela mänskligheten. *The Millennium Project* (www.millennium-project.org) som är en global, självständig, icke-vinstdrivande nätverksorganisation av internationellt ledande framtidsforskare, ger årligen ut sin *State of the Future*-rapport där de 15 viktigaste utmaningarna presenteras. Utmaningarna 2010 tar fasta på, utan intern rankingsordning, bland annat klimathotet och kraven på hållbar utveckling, befolkningsutvecklingen, informationsteknologins globala utveckling, hälsofrågor, jämställdhetsfrågor, energifrågor och utvecklingen av vetenskap och teknologi. Av dessa generella megatrender är den tekniska utvecklingen, åldrande befolkningar och arbetskraftens sammansättning i framtiden några som med största sannolikhet har stor betydelse för framtidens kontor.

I Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademiens (IVA) rapport *Internetframsyn* studeras hur internet utvecklas i framtiden och hur detta kan tänkas påverka vårt arbetsliv och privatliv.²⁶ Det som rapporten främst lyfter fram är att internetutvecklingen möjliggör distansarbete, något som även antas bli en framgångsfaktor för svensk industri och offentlig sektor. Nya kommunikationsformer stärker den regionala utvecklingen då företagen i allt större utsträckning kan etablera sig i glesbygden. Att arbeta oberoende av tid och plats sägs bidra till den hållbara utvecklingen. För att attrahera kompetens, minska behovet av fysiska möten, frigöra resurser, minska den personliga stressen och bidra till minskad klimatpåverkan, behöver ett flexiblare

arbetsliv med internet som hjälpmedel utvecklas. Författarna uppmanar arbetsmarknadens parter att ta fram en ny ordning för det framtida arbetslivet. En arbetsdag i ett sådant nyordnat arbetsliv 2015 kännetecknas av att många, mer eller mindre obehindrat, rör sig mellan fysiska, virtuella och videomedierade rum. Sådana arbetsförhållanden ställer nya krav på arbetsmiljön och utformningen av stödsystem för olika verksamheter.²⁶

Utvecklingen av internet tillsammans med övrig teknisk utveckling på arbetsplatsen påverkar arbetets organisering på framtidens kontor på flera olika sätt som vi i dagsläget inte har full insyn i. Vad vi däremot vet idag är att den tekniska utvecklingen för vissa yrkesgrupper har inneburit mer ”frihet” och ökade möjligheter till distansarbete. Denna utveckling har naturligtvis även sina skuggsidor då ett fritt arbete, det vill säga att arbetstagaren själv till viss mån kan bestämma sin arbetstid och arbetsplats, lätt utvecklas till ett gränslöst arbete, ett ”twentyfour-seven”. Det finns belägg för att vi arbetar mer, i stället för mindre, i takt med att den tekniska utvecklingen ger oss gränslösa möjligheter att arbeta oberoende av tid och plats. Å andra sidan har inte alla på arbetsmarknaden samma möjligheter till ”fria” och obundna arbeten, utan det finns tydliga klasskillnader, eller ännu vidare intersektionella skillnader (klass, kön, etnicitet) i detta fenomen. Av SCB:s bearbetning av yrkesregistret framgår att de flesta fria yrken är mansdominerade akademiker- eller tjänstemannayrken. Bland arbetaryrken är byggnadshantverkare det yrket som hamnar högst på listan bland ”fria” yrken. Allra friast är män i åldern 30–49 år, och minst fria är kvinnor under 30.²⁷

Åldrande befolkningar är ett globalt fenomen bland många industriländer. Enligt den senaste befolkningsprognosen kommer antalet personer som är 65 år eller äldre öka markant till år 2030.²⁸ Samtidigt är andelen ungdomar som närmar sig de yrkesaktiva åldrarna låg i många EU-länder. Givet utvecklingen enligt befolkningsprognosen krävs cirka 400 000 fler sysselsatta till år 2030 för att behålla försörjningsbördan på dagens nivå. För att åstadkomma detta vore den mest effektfulla förändringen att fler arbetar efter att de fyllt 65 år. Det är således bland de äldre den största arbetskraftsreserven kommer att finnas i framtiden. Enligt SCB:s prognos kommer framtidens arbetskraft 2030 att bestå av en högre andel utlandsfödda än idag och kvinnors arbetskraftsdeltagande kommer att närma sig männens.²⁹

Sammanfattning: några möjligheter och utmaningar för utvecklingen av framtidens kontor

Den snabba tekniska utvecklingen, åldrande befolkningar och den framtida arbetskraftens förändrade sammansättning är tre globala megatrender som sannolikt har stor betydelse för utvecklingen av framtidens kontor. Distansarbete bidrar till ett gränslöst arbetsliv där utmaningen

är att lyckas skapa balans mellan arbetsliv och privatliv. I ett sådant gränslöst arbetsliv är tillit en förutsättning. Att arbeta oberoende av tid och plats ställer nya krav på ledningsfunktionen, för hur leder man medarbetare som sällan är på kontoret samtidigt. Arbetskraftens mångfald ställer också stora krav på arbetsplatsens fysiska utformning så att den anpassas till olika medarbetares fysiska förutsättningar och behov, till exempel att äldre medarbetare kan ha större behov av god belysning. Men arbetskraftens mångfald är i synnerhet en källa till organisatorisk kreativitet som är en förutsättning för innovationer inom arbetsplatser och arbetslivet. Hur viktig arbetets fysiska rum än är för medarbetarnas välbefinnande och prestation, så har de psykosociala faktorerna på arbetsplatsen en avgörande betydelse för framtidens hälsosamma och hållbara kontor. Monotoni och stress förkortar arbetslivet. Möjligheten att lära sig nytt och att ha inflytande över sin arbetssituation bidrar till att fler orkar stanna längre i arbetslivet. Arbetsledningen är den enskilt viktigaste faktorn i sammanhanget.³⁰

Referenser:

1. OSA-projektet, Svenska akademien. *Svenska akademiens ordbok [Elektronisk resurs]*. Göteborg: OSA-projektet; 1997.
2. Becker F D, Steele F. *Workplace by design : mapping the high-performance workspace*. San Francisco, Calif.: Jossey-Bass; 1995.
3. Roosevelt E. *Tomorrow is now*. New York: Harper & Row; 1963.
4. Heinonen S. *Att förutse framtiden kan ge konkurrensfördelar i utveckling av kontorsarbetsplatser*. Helsinki: NCC; 2010.
5. Glenn J C, Gordon T J, Millennium Project. *Futures research methodology - Version 3.0*. Washington, DC: American Council for the United Nations University, The Millennium Project; 2009.
6. Kinsten A, Magnusson Hanson L, Hyde M, Oxenstierna G, Westerlund H, Theorell T. *SLOSH - Swedish Longitudinal Occupational Survey of Health – a nationally representative psychosocial survey of the Swedish working population*. Stockholm: Stress Research Institute; 2007.
7. Theorell T. *Är ökat inflytande på arbetsplatsen bra för folkhälsan? Kunskaps-sammanställning*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut; 2003.
8. Ahlberg G, Hälsa och framtid (projekt). *Hälsa och framtid : ett forskningsprojekt om långtidsfriska företag. Delstudie 2, Tydliga strategier och delaktiga medarbetare i friska företag*. Stockholm: Karolinska institutet; 2008.

9. Vingård E, Hälsa och framtid (projekt). *Hälsa och framtid : ett forskningsprojekt om långtidsfriska företag. Delstudie 4, Långtidsjukskrivning, rehabilitering och återgång i arbete.* Stockholm: Karolinska institutet; 2008.
10. Ekenvall L, Hälsa och framtid (projekt). *Hälsa och framtid : ett forskningsprojekt om långtidsfriska företag. Delstudie 3, Ledningens enkätsvar bekräftar intervjuresultatet.* Stockholm: Karolinska institutet; 2008.
11. Nise G, Hälsa och framtid (projekt). *Hälsa och framtid : ett forskningsprojekt om långtidsfriska företag. Delstudie 1, Friska företag i alla branscher.* Stockholm: Karolinska institutet; 2008.
12. Thornblad H, Lorentzen D, Prevent. *Nycklar till friska företag : inspirerande exempel och resultat från forskningsprojektet Hälsa och Framtid.* Stockholm: Prevent; 2009.
13. Aronsson G, Lindh T. Långtidsfriskas arbetsvillkor. En populationsstudie. *Arbete och hälsa* 2004; 1-21.
14. Arbetsmiljöpolutiska kunskapsrådet. *God arbetsmiljö - en framgångsfaktor?: en skrift från Arbetsmiljöpolutiska kunskapsrådet. SOU 2009:47.* Stockholm: Fritzes; 2009.
15. Genborg K. Arbetsmiljön viktigare än lönen. *Göteborgs-Posten* 2010; <http://www.gp.se/ekonomi/1.361461-arbetsmiljon-viktigare-an-lonen>.
16. World Health Organization. *Healthy workplaces: a model for action.* Geneva: WHO; 2010.
17. World Health Organization. *Workers' health: global plan of action* Geneva: WHO; 2007.
18. Christensen K, Doblhammer G, Rau R, Vaupel J W. Ageing populations: the challenges ahead. *Lancet* 2009; 374: 1196-1208.
19. Kinsten A, Magnusson Hansson L, Hyde M, Oxenstierna G, Westerlund H, Theorell T. *SLOSH 2006 - En riksrepresentativ studie av arbetsmiljö och hälsa.* Stockholm: Institutet för Psykosocial Medicin; 2006.
20. Bodin Danielsson C. The Office - An Explorative Study Architectural Design's Impact on Health, Job Satisfaction & Well-being. 2010 [cited; Available from: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kth:diva-24429> urn:nbn:se:kth:diva-24429
21. Bodin Danielsson C, Bodin L. Office Type in Relation to Health, Well-Being, and Job Satisfaction Among Employees. *Environment & Behavior* 2008; 40: 636-668.
22. Maher A, von Hippel C. Individual differences in employee reactions to open-plan offices. *Journal of Environmental Psychology* 2005; 25: 219-229.
23. Knight C, Haslam S A. The Relative Merits of Lean, Enriched, and Empowered Offices: An Experimental Examination of the Impact of Workspace Management Strategies on Well-Being and Productivity. *Journal of Experimental Psychology: Applied* 2010; 16: 158-172.

24. Knight C, Haslam S A. Your place or mine? organizational identification and comfort as mediators of relationships between the managerial control of workspace and employees' satisfaction and well-being. *British Journal of Management* 2010; 21: 717-735.
25. Thayer J F, Verkuil B, Brosschot J F, Kampschroer K, West A, Sterling C, Christie I C, Abernethy D R, Sollers J J, Cizza G, Marques A H, Sternberg E M. Effects of the physical work environment on physiological measures of stress. *Eur J Cardiovasc Prev Rehabil* 2010; 17: 431-439.
26. Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA). *Ambient Sweden Internetframsyn – så blir Sverige en ledande internetnation år 2015*. Stockholm: Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA); 2008.
27. Lundgren H. Sveriges friaste yrken. Du & jobbet. 2010:55-56.
28. Statistiska centralbyrån. Utrikes födda och äldre allt viktigare som arbetskraft. *Välfärd* 2009; 3: 8-9.
29. Statistics Sweden. *Labour Force Projection 2009: Towards 2030 according to two scenarios*. Stockholm: Statistics Sweden (SCB); 2009. Report No.: 978-91-618-1486-21400-3996.
30. Ilmarinen J. The ageing workforce--challenges for occupational health. *Occup Med (Lond)* 2006; 56: 362-364.

Abstracts

Tema Det fysiska rummet

Sessionsledare: Pelle Snickars, Kungliga biblioteket

Abstract 1:

Jan Garnert

Projektet Ljusår

Stockholms stadsmuseum

Ljusår

Det var först med 1900-talet och glödlampan som den reella upplysningstiden tog sin början. Innebörder av tid och rum kunde gradvis förändras. I många arbetsmiljöer tändes efterhand också ljuskällor som natrium, lysrör och metallhalogen. Begrepp som ljusarkitektur (1930-talet) och ergonomi (1950-talet) myntades samtidigt som de nya belysningsteknikerna förändrade arbetsplatserna. En förändring av hemmens kvällsmiljöer pågick parallellt, om än med andra förtecken. Ett av målen för forskningsprojektet Ljusår, 2009–2014, är att skriva 1900-talets historia med utgångspunkt från hur elektrisk belysning påverkat arbetsmiljö, arbete och vardagspraktiker. Projektets utgångspunkt är att ljus, mörker och belysning är avgörande för människan som social varelse och att belysningens kvaliteter är centrala för arbetsvillkor och livskvalitet. Utifrån några exempel från projektet Ljusår diskuteras viktiga förändringar av arbetets miljöer under 1900-talet.

*

Abstract 2:

P-O Börnfelt

Institutionen för arbetsvetenskap

Göteborgs universitet

Styr- och kontrollmetoder inom Lean production

Presentationen handlar om Lean production och de styr- och kontrollmetoder som används i dylik arbetsorganisation. Den rumsliga dimensionen utnyttjas på olika sätt. Bland annat används fysisk/teknologisk styrning i form av löpande band, visualisering genom Andontavlor, management by walking around, JIT-flöden och internmarknad. Konsekvenser för anställda och verksamhet diskuteras.

Abstract 3:

Matts Heijl, Marie Strid & Nina Ryd

Arkitektur

Chalmers tekniska högskola

Tre perspektiv från Chalmers Arkitektur om sammanhang mellan arbete och utformning av byggnader

Matts Heijl Kursen *Arbetets rum* som utgår från frågor om sammanhang mellan arbete och utformning av byggnader och rum. Det är en verklighetsnära kurs där studenterna, i direkt samarbete med människor på ett antal arbetsplatser, arbetar i projekt som resulterar i dokumentation, program- och utformningsskisser. Ett av de pedagogiska syftena med kursen är att eleverna skall få insikter i hur det kan vara att arbeta ”ute i verkligheten”. De skall utveckla kunskaper och erfarenheter om bland annat arbetsorganisation, arbetsmiljöfrågor och utformning av lokaler för arbete. Eleverna arbetar alltid med verkliga arbetsplatser och med frågor som utgår från verksamhetens diskussion om framtiden.

Kursen handlar således om den grundläggande frågan inom arkitektur – den om relationer mellan rum och verksamhet. Hur rum, och sammanhang mellan rum, påverkar och styr mänskliga aktiviteter. Och sett från andra hållet; hur människors verksamheter ställer krav på hur rum och byggnader ska formas – från det lilla sammanhanget, till stadens och samhällets nivåer.

Marie Strid *Centrum för vårdens arkitektur*. Det finns ett stort kunskapsbehov om hur man ska utforma byggnader och miljöer för att på bästa sätt stödja hälso- och sjukvården. Rätt utformade vårdbyggnader kan bland annat bidra till att effektivisera vården, stödja läkandet och förebygga smittspridning. Just nu ökar byggandet för vård i Sverige. Dessa byggnader utgör viktiga och långsiktiga samhällsinvesteringar och bör därför vila på en solid kunskapsgrund. Vården är forskningsintensiv och dess företrädare efterfrågar forskningsbaserad kunskap också i utformningen av sina byggnader och miljöer. Samtidigt är vårdbyggnadsforskningen relativt liten och utspridd. Ett Centrum för vårdbyggnads-forskning möjliggör att nationell forskning inom vårdbyggnadsområdet kan samordnas och utvecklas. Centrat kommer också att koppla till den internationella vårdbyggnadsforskningen och säkerställa att nya forskningsresultat kontinuerligt görs tillgängliga i Sverige.

Nina Ryd *Arena Brukare & krav: lokaler och bostäder – att stärka brukares förmåga att formulera kvalitetskrav*. Ett FoU projekt med syfte att öka kvaliteten i byggande och förvaltning genom att

stödja brukaren att ställa tydliga kvalitetskrav på sin produkt – bostaden och lokalen – det vill säga vilka kvalitetskriterier som är rimliga, dels tekniska, dels icke mätbara eller upplevda för att kunna särskilja på beställd kvalitet, levererad kvalitet och upplevd kvalitet, så att byggherren ställer krav på att byggindustrin levererar rätt produkt till rätt pris. Syftet är att fördjupa förståelsen för de kritiska faktorer som skapar värde för bostads- och lokalhyresgäster: hur dagens brukare av lokaler och bostäder medvetandegör och formulerar sina krav och önskemål för att skapa värdebaserade kvaliteter? (metoder för att identifiera behov och kravhantering); hur brukarnas önskemål och förväntningar har uppnåtts? (mätning/uppföljning/utvärdering av kvaliteter); hur brukarkrav ställs då marknaden är olämplig som kravställare? (t ex när brukaren inte har förmåga att medvetandegöra och formulera sina krav). Förväntat resultat är effektiva och enkla metoder för kravbestämning genom specifikationer av kvaliteter som går att följa upp för både bostäder och lokaler.

*

Abstract 4: (Presenterades ej muntligt vid konferensen)

Inger M Jonsson & Marianne Pipping Ekström

Grythytt Akademi

Örebro universitet

Restaurangen – ett publikt och professionellt rum

Bakgrund: Uteätande är en alltmer vardaglig del av samhällslivet i dagens Sverige. Vi äter på snabbmatshak och krogar av olika dignitet och allt fler tillbringar allt mer tid i restaurangens vardagsrum. För vem/vilka är restaurangens nya rum skapade och vem/vilka arbetar där och hur beskrivs det fysiska rummets utformning på de trendigaste restaurangernas hemsidor?

I ett kapitel i boken *Meals in Science and Practice* skriver vi (Jonsson & Pipping Ekström (2009, s 236) om uteätandet som tar plats i restaurangens rum:

”Eating in (eating at home) constitutes the norm of the individual and collective household or family consumption of food (Valentine 1999). The opposite, “eating out”, is defined as eating outside the home arena (Warde & Martens, 2000), and forms a source of pleasure and favored leisure pursuit for increasing numbers of people. In other words, the exotic other” as compared with eating at home (Ashley et al, 2004)...” “Dining out” ... is a mannered exercise in how to behave appropriately in a restaurant, as learnt by observation, imitation and practice (Finkelstein 1989)... Seeing and being seen is an essential part of the attraction; it is a kind of public eating,

challenging because of the feeling of being constantly on display (Finkelstein 1998, Bell & Valentine 1997)... Bell & Valentine 1997 point to a shift, where what had once been a luxury restricted to elites has now, with the expansion of eating out, come within reach of the whole population and become a kind of democratic management of social relations in a public place indicates a degree of mutual tolerance between a wide variety of customers...the restaurant is a comparatively safe, quasi-public environment in which to enjoy many of the real, if ambivalent attractions of modern urban experience..."

Men det finns också ett slags "restaurang-norm" som säger hur du som gäst ska uppföra dig hur du ska vara klädd, hur du ska beställa, hur du ska veta att använda utensilierna som finns dukade på bordet på rätt sätt och till slut hur man gör då man vill be att få betala. Här finns också många könsmärkta/genusmärkta delar av restaurangbesöket där det oftast är mannen i ett sällskap som beställer, smakar på vinet, klagar och betalar räkningen (Warde & Martens 2000). Det finns också forskare som menar att restaurangens rum är en helt igenom manlig domän (Wood, 1992). I vår egen forskning om "*The solo diner as restaurant customer*" menar vi att det är viktigt att inte vara på fel plats vid fel tillfälle. Restaurangens fysiska rum är en viktig del av varumärket och är skapade för att locka till sig kunder/gäster och förändras ständigt.

Syfte: Att undersöka välrenommerade svenska toppkrogars restaurangrum.

Metod/Material: Med utgångspunkt från research av området och egen publicerad och pågående forskning*, en genomgång av hemsidornas beskrivningar av restaurangrummen hos ett antal av Nordens högst rankade krogar.

Resultat/slutsats: Forskningsprojektet pågår och resultat presenteras vid konferenstillfället.

*) Projekten *Arbete och liv i en växande restaurangbransch* (finansiering från FAS) och *KockKvinnor* (finansierat av Gastronomiska Akademien).

*

Paneldiskussion Rum för arbete

Med Ulrika Hagström (TCO), Carina Lindfelt (Svenskt Näringsliv), Ulla Rosenius (Arbetsmiljöverket), Susanna Toivanen (Stockholms universitet) och Lars Ilshammar (Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek)

Samtalsledare: Maths Isacson, Uppsala universitet

Referat: Johanna Övling, Arbetets museum

Maths

Inledande fråga till panelen: Vilka trender när det gäller rummet, arbetet och rummets betydelse, kan ni se?

Carina

Något som jag noterat är att det finns statusmarkörer kopplade till rumsutformning och inredning – storlek och placering. Om man nått en viss status får man även en matta på rummet. Ett annat exempel på status är röd/grön lampa utanför rummet som berättar om man är upptagen, eller inte. Det senare är en statussymbol som vi inte ser lika mycket idag, men som faktiskt fortfarande förekommer.

Nu kommer en ny generation, som är van vid Facebook och olika sociala forum. Hela tiden kommer ny teknik, och som chef är detta en utmaning. Förutsättningarna när det gäller att anta teknikutmaningen skiljer sig för olika generationer. Jag skulle också vilja lyfta fram rummet utifrån behovet av att reflektera – var gör vi det? Och när hinner vi reflektera? När hinner man vara kreativ, fundera, varva ner? På semestern?

Susanna

Mitt projekt om framtidens arbetsplatser diskuterar det fysiska rummets minskade betydelse och att det finns fler virtuella rum. Detta knyter samman många intressanta aspekter såsom värderingar, generationer och teknisk utveckling, som möjliggör gränslöst distansarbete. Vem ska sätta gränser för att man inte ska jobba dygnet runt, sju dagar i veckan?

Det talas mycket om valfrihet på gott och ont idag. Det kan vara positivt när det gäller distansarbete, att man som individ kan välja var man jobbar, hemma eller på kontoret. Då kan man anpassa arbetet till olika faser i livet. Den tekniska utvecklingen, med videokameror på jobbet, gör att man kan se om man ska åka till jobbet. Det fysiska rummets betydelse

kommer att minska i framtiden. Samtidigt är vi människor som har behov av att träffas. Men det kommer nog att bli mer valfrihet och anpassning av rummet.

Ulrika

Fördelarna med dagens mer gränslösa arbete är högre inflytande när det gäller till exempel arbetsuppgifter och arbetstider. Problemet är att det saknas kriterier för när arbetet är klart – gränsen mellan arbete och fritid är otydlig och odefinierad. Studier visar att i Sverige har vi den högsta arbetstakten, men också högsta graden av inflytande, vilket blir en extra stor utmaning. En annan svårighet är att varje enskild måste ta ställning till etiska och ideologiska frågor – man är inte bara en kugge i maskineriet. Speciellt om beslut i den offentliga sektorn tas på en högre nivå – inte på golvet. De ytterst ansvariga politikerna säger att servicen och kvalitén inte kommer försämrats, trots nedskärningar. Detta kan leda till en ökad stress hos individer som ska utföra och ge kvalitét, utan tillräckliga resurser. Dessa frågor jobbar man aktivt med inom facket, exempelvis inom Unionen.

Sociala medier har gjort gränsen mellan arbete och fritid än mer otydlig och eftersom fenomenet är så nytt saknas vett och etikett. Man kan få mail när som helst under dagens timmar. Jobbfrågor klampar in när som helst – man knackar inte på dörren som förr.

Lars

En amerikansk forskare sa att 2027 skulle den sista papperstidningen vara slut, och vi läser allt elektroniskt. Detta är ett slags ”dinosaurieteori” – ett nytt medium ska segra över världen och helt ersätta andra former. Men det ser inte ut så! I stort sett alla kommunikationssystem lever kvar. Medier lär sig att förhålla sig till varandra snarare. Man lånar av varandra, och samarbetar. Går vi mot en allt mer virtuell värld? Ja, men inte så att vi avskaffar det fysiska. Snarare en symbiotisk process där det virtuella växer ihop med det fysiska. Som blir självklart och naturligt till slut, inget att oja sig över. Det som presenteras här på konferensen är i första hand kontorsarbetsplatser och vi föreställer oss gärna att vi går från industrisamhälle till tjänstesamhälle. Men är det så? Är det inte snarare så att tjänsteorganisationen organiseras enligt industriella principer? Är det så självklart att man kommer jobba i dessa moderna rum, är det inte så att det stora genombrottet för distansarbetet, IT-samhället, låter dröja på sig. Ju mer kontakter man har i det virtuella desto större fysiskt kontaktnät, och desto större behov av att träffa människorna. Modullära kontor – där man hade en flyttbar hurts – slog aldrig igenom. Inga jobbar på sådana arbetsplatser idag. Och hur gick det för det stora genombrottet med videokonferenserna? Det blir inte som vi tror i den upphetsade teknikhysterin.

Ulla

Jag är arkitekt i grunden och det finns fler statussymboler än de som nämnts, nämligen hörnplatserna. Arbetsmiljöverket arbetar huvudsakligen med sådant som har med föreskrifter för arbetsplatsers utformning att göra, och då inte bara kontor. Det virtuella rummet ökar i betydelse, men det fysiska rummet minskar inte. Självklart har rummet stor betydelse för hälsa och prestation, fysiskt och psykiskt. Det är inte så att det fysiska rummet försvinner, utan snarare förstärks och ser annorlunda ut. Det virtuella rummet kanske ger ännu större behov att träffas.

Maths

Men hur utformas det fysiska rummet för att svara upp mot det virtuella? Hur ser ni inom olika sektorer och inom näringslivet att det utformas? Ser ni olika mönster? Är vi på väg mot samma håll?

Susanna

Det fysiska rummets betydelse beror på vilken verksamhet som bedrivs. Hur bunden man är vid det fysiska rummet beror också på kön, klass och ålder. Kvinnligt dominerade arbetsplatser, såsom skola, vård och omsorg, präglas också av teknisk utveckling, men på annat sätt (teknisk utrustning på sjukhus, distansutbildning, kursböcker i nätversion) som inte skapar obundenhet.

Lars

Viktigt påpekande. Det finns inget generellt, arbetsvillkoren skiljer sig. Och här finns en klassaspekt. Vissa arbeten kommer alltid vara bundna till en fysisk plats, för hur gör man hamburgare på distans? Och det är oftast de med låg lön som är bundna till fysiska rum.

Ulrika

Allt fler har arbeten som liknar kontorsarbetsmiljö. Vilka yrken kan inte bedrivas i virtuella rum? Förskolelärare är ett exempel. Butiker säljer redan på internet, men det är svårt att se att all butikshandel skulle kunna ske där. Butiken signalerar också som fysiskt rum vilken upplevelse man vill ha (stora lastpallar, billigt, design). Även kassörskors arbetsmiljö påverkas av hur butiken vill profilera sig. Arbetsmiljön och policyn i Google-exemplet som vi såg är ju inte bara till för de anställda, utan också för att profilera sitt varumärke.

Ulla

Det står inskrivet i arbetsmiljölagen att arbetsmiljö ska utformas i samverkan med arbetsgivare och arbetstagarare.

Carina

De kontorsmiljöer jag befinner mig i är av glas. Då blir det tydligt att det finns ett behov av att skärma av. En del vill ha gardin, andra ställer flyttkartonger som vägg. Man vill både ha det sociala, och att komma undan. Men det sociala är också nödvändigt, exempelvis behovet av att fika tillsammans. Detta kan inte göras på distans.

Publikkommentar

Hur är det med miljöaspekten – hur länge har vi råd att flyga och ha konferens en halv dag? I detta avseende borde videokonferens vara en viktig sak att satsa på.

Carina

Under finanskrisen drog många ner på antalet flygningar. Men fortfarande finns behov av att träffas. Dessutom har vi globala koncerner vilket försvårar videokonferenser. När någon person på en plats i världen går och lägger sig, vaknar personer på andra platser i världen.

Lars

Dessutom finns ett mognadsproblem när det gäller videokonferenser – det har inte alltid funkat så bra med tekniken. Dessutom åker man på konferenser av olika skäl. Man träffas, vill inspireras, men framförallt äta middag på kvällen, fika, träffa kompisar.

Publikkommentar

Kollektivt resande, hur kan man förhålla sig till det när det gäller arbetsmiljö? Tack vare teknik kan resandet bli en del av arbetstiden.

Ulrika

Helt rätt, nu när man utvecklar nya modeller av Iphone kan man gå igenom mailen på resan. Pendlare får ibland räkna in tid. Det går i den riktningen.

Lars

Det förutsätter att infrastrukturen planeras så att allt funkar, elsystem, kommunikationssystem, räls etc. Ofta fallerar något av systemen.

Ulla

Arbetsmiljölagstiftningen gäller också för resande, arbetsgivaren har ansvar även för det. Kroppen och hjärnan har samma behov oavsett om arbetet sker under resan eller på arbetsplatsen.

Publikkommentar

En fråga från forskande läkare KI: Man kan ana några megatrender idag. En är IT-fieringen av arbetslivet. 75 % sitter med dator idag och 35% av allt arbete sker vid en dator. Det finns alltid ett fysiskt rum där detta sker, även om en del är sämre arrangerade. Ofta är tåg och hemarbetsplatser de allra sämsta. Det andra är att IT-fieringen också är kopplad till fysisk inaktivitet. Det är det värsta! Idag vet vi att stillasittandet i arbetslivet dagligen är ett allvarligt hälsohot. Risken för allvarliga sjukdomar som diabetes, hjärtinfarkt eller stroke, ökar. Detta är en utmaning för de som designar rummet, men framförallt för arbetsgivarna. Det är viktigt att kunna vara fysiskt aktiv, motsatsen är det allvarligaste arbetsmiljöhotet.

Carina

Viktigt att diskutera hur man får in den där förflyttningen i vardagen. Kanske rutschbana är bra! Småföretagare anser som regel att medarbetarna är väldigt viktiga, och man vill väl men har små resurser. Ledarskapets betydelse är viktigt både när det gäller att utforma det fysiska rummet och i det virtuella sammanhanget. Det kan handla om att hjälpa medarbetarna att sätta gränser.

Susanna

Detta är väldigt viktigt. Det finns positiva aspekter i Google-filmen. Senaste folkhälsorapporten visar att unga kvinnor har en försämrad hälsa. Ungdomsåren har dessutom långsiktig påverkan på den fortsatta fysiska hälsan senare i livet. Därmed kan man fråga sig vilka arbetstagare vi kommer ha i framtiden? Utifrån detta kanske det vore mycket värdefullt för arbetsgivare att satsa på personliga tränare.

Ulla

Det går att ”designa bort” inaktivitet när det handlar om en vanlig arbetsplats. Det gäller bara att tänka på det när man projekterar och då utforma rummet på ett sätt så det blir naturligt att röra på sig. Det funkar dock inte när man reser, jobbar hemifrån etc. Då är det en arbetsgivarfråga.

Lars

Den tekniska utvecklingen går trots allt mot att datakraften blir en mobil sak. Nu är den liten, det är inte samma sak. Mer frigörande.

Publikkommentar

Spännande att tänka på hur ledarskapet förändras i och med denna utveckling, det aktualiserar en annan form av tillit. Många reagerade när vi såg Google-filmen tidigare under presentationerna, där människor åt, tränade, tvättade kläder osv. Många ställde sig frågan; när jobbar de egentligen? Frågan är också: Finns det egentligen virtuellt arbete? Och hur hänger det i så fall ihop med det fysiska rummet?

Ulrika

Idag har man kanske i mindre utsträckning ”exakta arbetsuppgifter”, och man har heller inte längre exakta arbetstider. På Google tror jag inte folk utnyttjar dessa ”lyxförmåner”. Däremot stämmer ideologin överens med synen att arbetstagaren själv är den starkaste ”drivaren”. Det stämmer också väl överens med förändringen att vi arbetar mer och samtidigt har mer inflytande. Hälsa är viktigt, och obetalt övertidsarbete är en risk. Men en större risk för välbefinnandet är brist på feedback.

Carina

Återigen, ledarskapet är helt centralt. Det är viktigt att ha en vettig dialog med medarbetarna, att man talar om arbetsbördan och att medarbetare signalerar. Förmånen med tekniska verktyg är att man kan jobba flexibelt, men det kräver tillit och insikt.

Lars

Google-arbetsplatsen liknar det gamla brukssamhället, där bruket eller företaget tar hand om de anställda från vaggan till graven, med dagis, matsal etc. Detta sker i utbyte mot lojalitet mot företaget. Är det verkligen framtiden?

Publikkommentar

Bruksmiljön som fanns på exempelvis Ericsson fram till 1980, finns inte idag. Arbetsmiljö på distans har Ericsson löst så att man måste tillhandahålla en arbetsplats. Det är fullt accepterat att jobba hemma, men det blir gränsdragningsproblem. Sjukfrånvaro etc. det blir en gråzon och en ledarskapsfråga, som är knepig. Dessutom kan det uppstå problem att uppfylla arbetsmiljölagen om man inte har en arbetsplats.

Publikkommentar

Vi vet att den fysiska och psykiska ohälsan ökar, men är gym på arbetsplatsen verkligen lösningen? Leder det inte snarare till ökade krav att vi också förväntas gå på gym när vi är på jobbet? När kommer arbetstiden istället att minska, så att vi har tid med fritid? Istället är trenden att gränsen mellan hem och arbete suddas ut. Vad är det som skiljer arbetsplatsen från hemmet? Bör vi ifrågasätta arbetstid i bostaden, med tanke på ökad ohälsa? Krävs tydligare regler/riktlinjer?

Ulla

Om det är så att man förväntar sig att man i framtiden ska ha bostaden som arbetsplats då ska bostaden projekteras på ett sådant sätt att man har den möjligheten.

Ulrika

Hemtjänst är en situation när någon annans hem blir arbetsplats, och då är det en arbetsmiljöfråga. Att arbeta hemma hos sig själv är ingen fråga som facket driver, kanske främst för att det fortfarande betraktas som status att kunna arbeta hemifrån, och därför inte något som uppfattats som problem.

Ulla

Det pågår arbete inom de här frågorna och alltmer ställs frågan: vad är egentligen en arbetsplats?

Publikkommentar

Distansarbete kan bli en förtäckt kvinnofälla. Kvinnor som är hemma förväntas ofta även ta ökat ansvar för barnen, efter som man ”ändå” är hemma. Det är olyckligt att det är så, och vad har man då för syn på barnskötsel?

Tyvärr tar arbetsgivare bort goda förmåner på arbetsplatser, på grund av omprioriteringar. Det är synd, för dessa har stor betydelse som symboler för välvilja gentemot de anställda, ett slags ”klapp på axeln”, som gör mycket för den psykosociala hälsan.

Carina

Givetvis är det viktigt med valfrihet, alla vill inte träna på jobbet. Förmåner beror på ekonomin, men belysande är att vissa förmåner nästan är ”heliga”, till exempel kaffe, dras sällan in.

Ulrika

Extra förmåner har stor betydelse för välbefinnandet.

Som vi hörde tidigare kan kvinnor med flexibla arbetstider uppleva en större tidspress än män i liknande situation. Den flexibla arbetstiden blir bara ytterligare en komponent i det ständiga pusslet, för vilket kvinnor ofta har det största ansvaret. Den flexibla arbetstiden innebär ännu mindre fasta gränser och allt större möjlighet att tänja ytterligare på sin tid och sina arbetsuppgifter, vilket lätt kan leda till en alltmer stressad situation.

Ulla

Undersökningar visar dock att de personer som arbetar i ”flexkontor”, som har störst möjlighet att välja, också har störst trivsel. Det kanske beror just på möjligheten att kunna välja, att ha inflytandet.

Publikkommentar

Det alltmer flexibla passar dock inte för alla. Det passar bättre för de personer som har kontroll över sitt arbete, medan det kan skapa stress för de som inte har kontroll över uppgifterna.

Maths

En sista fråga till panelen: Vilken fråga är den viktigaste att bevaka ur ett rumsligt, hälsoperspektiv?

Ulla

Det viktigaste är att arbetsplatser anpassas efter verksamhetens krav och individens förutsättningar.

Lars

Lika viktigt som den fysiska utformningen av arbetsplatser är designen av kommunikationstekniska system. Och när vi talar om livspussel måste vi förstå att samhällsplanering är fundamentalt.

Ulrika

Det är viktigt att skyddsombuden fokuserar mer på livsvillkor och psykosociala aspekter, och att det finns resurser att åtgärda eventuella brister.

Susanna

Hälsofrågor är viktigast. Hur man ska göra för att förbättra hälsan? Individuell anpassning är nödvändigt.

Carina

Det viktigaste är att möta behovet av arbetsmiljöutbildning. Arbetsmiljö ska inte plötsligt dyka upp som en fråga, utan vara självklar och integrerad i verksamhetens alla delar. Utformningen av fysisk och virtuell miljö måste tänkas igenom *innan* man bygger och konstruerar.

Och så vill jag lyfta fram det kloka ledarskapet som har förmåga att hantera utmaningarna.

Maths

Det får bli slutord, tack så mycket.

*

Föredrag

I den verkligaste av verkligheter. Om mötet mellan det virtuella och det fysiska

Lars Ilshammar, *Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*

Governments of the Industrial World, you weary giants of flesh and steel, I come from Cyberspace, the new home of Mind.

On behalf of the future, I ask you of the past to leave us alone.

You are not welcome among us.

You have no sovereignty where we gather.

Ni känner möjligen igen det här citatet. Det är John Perry Barlow som utropar Cyberspace's oberoende. Barlow, vem då? Jo, han är digitalaktivist i kretsen kring den amerikanska lobbygruppen Electronic Frontier Foundation och gammal låtskrivare åt legendariska hippiebandet *Grateful Dead*. I februari 1996, bara ett par år efter att internet hade blivit allmänt tillgängligt, nedkom han med ett politiskt manifest på nätet. Det var inget uppseendeväckande i sig. Internet har, bland så mycket annat, också blivit en tribun för hemsnickrade politiker och självutnämnda världsförbättrare. Men, Barlows är inte riktigt vem som helst och hans manifest är mer än en do-it-your-self-ideologi. Texten bär titeln *A Declaration of the Independence of Cyberspace*. Den gör alltså anspråk på att vara inget mindre än nätmedborgarnas självständighetsförklaring och innehåller ett revolutionärt budskap med samma politiska och sociala sprängkraft som 1700-talets idéer om den fria, jämlika medborgaren. Efter en tid då vi trodde att ideologierna var stendöda tycktes den gamla världsanden röra på sig igen. *I decided it was as good a time as any to dump some tea in the virtual harbor*, säger han själv och spelar därmed an på den amerikanska revolutionens utlösande gnista, The Boston Tea Party, år 1773. Vad Barlow gör är mana fram att ny samhällsformation, fundamentalt annorlunda än industrisamhället, och placera sig själv mitt i denna framväxande nya ordning.

Jag har naturligtvis inte valt det här citatet för att det är nytt och fräscht och oväntat, utan tvärtom därför att det är utslitet och nästan tröttsamt tidstypiskt.

När Barlow menar – på fullt allvar tydligen – att det växande nätsamhället nu har nått en sådan mognad att det är dags att göra sig oberoende av den gamla industrivärlden, så tolkar han en väldigt utbredd uppfattning: Cyberspace, den virtuella världen, som en alternativ och kanske till och med mera verklig verklighet än den gamla vanliga fysiska världen som vi annars släpar fram våra existenser i. I detta ligger samtidigt föreställningen om en sorts ödesbestämd

successionsordning eller utvecklingsgång. Från jordbrukssamhälle till industrisamhälle för bara drygt 100 år sedan, och nu snabbt vidare till informationssamhällets utopiska sfärer. Och därmed också från den gamla bortdöende materiella världen, en värld av kött och stål, enligt Barlow, till den nya digitala värld som ska komma eller kanske redan är här. Den oemotståndliga rörelsen tycks alltså gå från tingens och kropparnas domäner, bestämda av tidens och rummets begränsningar, till informationsrymdens grundläggande immateriella platslöshet där tid och rum inte längre verkar spela någon roll, där elektronikens snabbhet är den enda begränsningen och där oändlig kopierbarhet råder.

Den verkliga platsen och den konstgjorda, cybernetiska rymden. Jag tänker inte ge mig in i någon filosofisk djupdykning om verklighetens rätta beskaffenhet, eller om vilken verklighet som så att säga är mest verklig. Däremot hade jag tänkt pröva några enkla funderingar om hur den fysiska och den virtuella världen egentligen förhåller sig till varandra.

Är det verkligen så att cyberspace har en oberoende existens som vi kan uppgå i efter behag, helt obekymrade om de förhållanden som råder in real life? Har vi alltså fått makten att välja att leva våra liv i cyberspace på det sätt Barlow antyder, som jämbördiga och oberoende medborgare i informationsrymdens nya frizon?

På ett väldigt fundamentalt plan är svaret givetvis nej: vi måste ju äta, sova, tillfredsställa våra mest grundläggande materiella behov som de biologiska organismer vi är.

Vi är och förblir i grunden analoga varelser, bundna till den fysiska världen, åtminstone tills vi uppfinner ett sätt att digitalisera våra existenser och ladda upp oss själva på nätet.

Beam me up, Mr. Barlow! Men i mera överförd mening kanske vi kan lämna våra kroppar och låta intellektet uppgå i cyberspace, förvandla oss till cyborgare. Det är nog så vi bör förstå honom. Och det är väldigt många som gärna vill att Barlow är inne på rätt väg. Trendiga begrepp som ”molnet” och ”molntjänster”, antyder ju att somliga av oss åtminstone har börjat tro att vi kan göra oss av med gammal hårdvara och överlåta informationslagringen åt någon sorts högre makter.

Därför tycks åtskilliga, annars förnuftiga, människor också ha börjat se på informationstekniken som ett cyberspace, någonting helt igenom immateriellt, en digital dimension av ren energi där ingen av industriepokens gamla maktstrukturer längre är giltiga och allt därför är möjligt. Hör här på Carl Bildt i ett citat som är ungefär jämgammalt med Barlows manifest:

Internet kan komma att få samma betydelse för mänskligheten som upptäckten av en ny kontinent. Utforskandet av denna – med sina bördiga delta, sina djungler och sin öken – omdefinierar villkoren för arbete, företagande, fritid, kultur och för sociala sammanhang.

Den nya samhällsformationen, informationssamhället, skulle alltså kunna bli fundamentalt annorlunda än industrisamhället. Med hjälp av IT kan allting plötsligt hända här och nu.

Det är en ordning som tycks rubba själva de fysikaliska grundbegränsningarna för vårt universum – tiden och rummet. Informationstekniken brygger över geografiska avstånd, utplånar eller överskrider gränser, sprider makt och kunskap; kort sagt skapar en global elektronisk kultur – med Barlows ord ”*the global social space we are building*”. Inför detta väldiga utbrott av utopisk energi verkar industrivärldens gamla strukturer lika föråldrade som skrivmaskinen och LP-skivan, dömda att mögla ner till ett grönt slem i botten på historiens brunn. Det gäller stormakter, storpolitik och storföretag i lika mån.

Elektronikens snabbhet vräker pyramiderna upp och ner, gör envar till sitt eget maktcentrum. I cyberspace finns ingen ledare, centralmakt eller skriven lag: *We are creating a world that all may enter without privilege or prejudice accorded by race, economic power, military force, or station of birth*, hävdar Barlow. Lystringsord som *Den Digitala Revolutionen*, *Den Nya Frihetstiden* eller till och med *Den Andra Renässansen* har burit fram Barlows självständighetsförklaring och signalerat människans frigörelse från den fysiska världens bojar.

En del av IT:s revolutionära kraft ligger i att vem som helst med lite kunskap och tillgång till nätet kan starta bokförlag, TV-studio, tidningshus, skivbolag, nyhetsbyrå - och, för den delen, konstgalleri.

Den interaktiva möjligheten gör dessutom publiken till en del av konstverket eller programmet. Begrepp som *publik*, *läsare* eller *tittare* tycks förlora sin mening när skillnaden mellan sändare och mottagare suddas ut och den skapande processen äger rum utanför de traditionella systemen, i cyberspace. Det är inte så konstigt om gamla mediagiganter med sin makt investerad i tryckpressar eller komplexa distributionsapparater nu skakas ända nere i sina grundvalar.

IT detroniserar etablissemangen – i alla dess former. Därför kan vi se hur politiker, men också tidningar, radio – och inte minst TV – växt sig stora på att mata oss med färdigtuggade budskap, trevar efter ett grepp de håller på att förlora.

Ett annat kraftfält genereras av själva digitaltekniken. När text, bilder och ljud digitaliseras kan de också lagras i datafiler, förmedlas över världen med ljusets hastighet och blandas i multimediala smältdeglar utan hänsyn till ursprungsmateriens begränsningar. Konst- och mediaformer korsbefruktas, smälter samman, ger upphov till nya genrer, blandas igen i en aldrig vilande malström av idéer. Möjliggör en ny sorts global arbetsdelning, arbetet följer solen runt jorden. Samtidigt växer maskinerna ihop: datorn med telefonen med TV:n med videon med

mobilen med uppslagsverket, snart också med kreditkortet och annan vardagsteknik. IT tycks föda en kreativitet utan gränser.

Så vad är cyberspace? En expanderande bubbla av gränslöshet, med befriande möjligheter för oss som råkar befinna oss inuti bubblan. Det är den trevliga sidan av saken. Den mera problematiska – som Barlow knappast orkar diskutera – är att expansionen inte sker harmoniskt, lika åt alla håll samtidigt. Snarare visar bubblan en irriterande tendens att forma sig efter samma gränser och strukturer som konstituerar den gamla världsordningen. Den virtuella världen hotar, men föds samtidigt ur industrivärldens gamla system: politik, ekonomi, kultur. Kända motsatspar som rik-fattig, centrum-periferi, nord-syd, manligt-kvinnligt, högutbildad-lågutbildad har därför visat sig ha fortsatt giltighet i den nya samhällsformationen. Faktum är att begrepp som ”den digitala klyftan” och ”digitalt utanförskap” etablerades ganska tidigt och har blivit en klangbotten för hela diskussionen om det goda informations- eller kunskapssamhället.

Förutsättningarna för att kunna ansluta sig till internet, söka information och delta i den nya globala bygemenskapen är fortfarande mycket ojämnt fördelade över världen, ett obehagligt faktum som av någon anledning regelmässigt glöms bort. Dessutom finns det ett starkt samband mellan internetanslutningar, antal datorer och deras intelligens. De gamla i-länderna har i särklass flest internetförbindelser, i särklass flest datorer och i särklass smartast datorer räknat per invånare. För bara några år sedan hade halva mänskligheten aldrig ens ringt ett vanligt telefonsamtal.

”Globalt” tycks i praktiken betyda den utvecklade industrivärlden. Orsakerna till det är flera. För det första finns det en politisk bakgrund: informationstekniken har sitt ursprung i kalla krigets vapen- och tankesmedjor, ett perspektiv som har blivit tydligt nu i kriget mot terrorismen. För det andra finns det ekonomiska faktorer; många fattiga länder saknar helt en modern infrastruktur. För det tredje finns det en kulturklyfta inbyggd i informationstekniken, och ju längre åt öster och söder man kommer, desto djupare blir klyftan. Datorer byggs och kommunicerar med varandra efter västerländska normer, vanor och behov. Datorn, som vi känner den, är gjord för att prata engelska.

Sedan 1990-talet har också en kraftfull avregleringsvåg dragit över världen på tele- och IT-området. När den nya elektroniska infrastrukturen byggs ut så sker det efter principer om lönsamhet och efterfrågan. Vad det betyder för möjligheterna att bygga ut telekommunikationerna, i till exempel de allra fattigaste länderna i Afrika söder om Sahara, kan man kanske föreställa sig. Förutsättningarna för att kunna ansluta sig till exempelvis internet, söka information och delta i den nya globala bygemenskapen tycks alltså vara mycket ojämnt fördelade. När syd vill vara med och dela informationsteknikens möjligheter visar det sig att de,

som vanligt frestas man tillägga, saknar de nödvändiga förutsättningarna: datorer, internetanslutningar, infrastruktur. Vad vi ser är hur en ny världsordning tar form, fast mestadels som en spegelbild av gamla kända ritningar.

Mönstret går igen i mindre skala i Sverige. Den typiske IT-användaren är en yngre högutbildad tjänsteman eller företagare i Storstockholm. Han – för det är naturligtvis en han – kan distansarbete och koppla upp sig på nätet var han än råkar befinna sig. Å andra sidan: femton år efter det att internet introducerades känner fortfarande ungefär hälften av befolkningen sig inte delaktiga i det nya informationssamhället. Ungefär 1,7 miljoner människor eller ungefär var femte svensk över 15 år, står utanför internet idag, enligt Stiftelsen för Internetinfrastruktur:

Åtta av tio använder inte mobilen för att gå online.

Fem av tio använder inte internet för att få hälsoinformation.

En tredjedel använder inte internet för att betala räkningar.

Och så vidare.

När cyberspace växer tycks det samtidigt förstärka gamla obalanser och öka kontrastskalan i vår verklighetsbild. En klyfta öppnar sig mellan utopiernas nivå och den krassa verkligheten. Och i detta ligger egentligen ingenting nytt. Mänskligheten tycks ha en envis förmåga att alltid utrusta nya teknologier som står för dörren med utopiska förhoppningar. Så var det med ångmaskinen och tåget, telegrafen och telefonen, bilen och flygplanet, TV och video, kärnkraften och rymdfarten. Samma revolutionära vindar blåste på 1920-talet när radion kom. Här fanns plötsligt en teknik som var och en kunde hantera. Radiovågorna stoppades inte av klassbarriärer, geografiska avstånd eller nationsgränser. Isolering och ensamhet skulle brytas, hela världen knytas ihop i ett osynligt nätverk och evig fred skapas. Så gick det ju inte riktigt. Istället blev radion det viktigaste propagandaredskapet för 1930-talets röda, bruna och svarta diktaturer ute i Europa. I tider när en ny teknologi dyrkas på ett nästan religiöst sätt är det extra nyttigt att vända blicken bakåt och komma ihåg att det har hänt förr. *Cyberspace does not lie within your borders*, säger John Perry Barlow med adress till politiker och regeringar i realplace. Men när han förklarar industrivärlden död är det alltså både sant och inte sant. Inuti IT-bubblan cyberspace förändras världen snabbt och oemotståndligt; tid och rum komprimeras till en global punkt, gamla pyramider välts över ända. Men utanför gäller fortfarande samma maktrelationer som har skapat den värld vi känner så väl. Inte ens den nya gränslösheten inne i cyberspace är helt oberoende av gamla strukturer. Cyberspace tolkas ju ofta som någonting helt immateriellt, en alternativ verklighet baserad enbart på binära koder.

Den här uppfattningen om en gränslös, global datorrymd går i sin tur hand i hand med den deterministiska uppfattningen att utvecklingen är automatisk och att allt vi behöver göra därför är

att sitta med armarna i kors och vänta på de goda krafterna ska sprida sig över världen. Men, teknik är framför allt en social skapelse, ett resultat av våra medvetna och omedvetna handlingar, eller ickehandlingar.

Och cyberspace har ingen självständig existens utanför den vanliga verkligheten. För att skapa och upprätthålla en virtuell värld krävs byggnadsställningar av materia: konkreta föremål som telefonkablar, datorer, växlar – ting som man kan ta på och utöva makt över. Cyberspace är alltså en infrastruktur – världens största någonsin. Och precis som alla andra infrastrukturer i historien regeras även den virtuella världen om maktfrågor som: vilka? vart? till vilket pris?

Det är lite pikant att den senaste nättrenden handlar om positioneringstjänster och så kallad augmented reality – förstärkt verklighet – där den fysiska världen är väldigt påtagligt närvarande, i själva verket förutsättningen, för de nya digitala tjänsterna. Snart kommer Facebook Places som låter oss se precis var våra facebookvänner befinner sig i geografien. Ryktet om den fysiska världens död verkar alltså betydligt överdrivet.

Men den nya maktordningen, de befriande mötesplatserna, den alternativa nyhetsförmedlingen då? Även här är en varning för övertro berättigad. Alltför många som känt sig kallade att ändra världen med hjälp av IT har varit glada amatörer. De stora mediahusen är kanske skakade för stunden, men de känner också lukten av pengar – en doft som brukar göra underverk för att överkomma svårigheter. Ett grundtips är därför att media- och underhållningsindustrin, i alltmer intimt samspel med telebolagen, reder sig även den här gången.

Bakom IT-revolutionens nya namn och företagskombinationer återfinns redan gamla välbekanta kapitalintressen. Hur de kommer att förvalta möjligheterna att ge till exempel TV-mediet ett fördjupat och nyskapande innehåll återstår att redovisa. Tekniska framsteg eller fler kanaler är ingen garant för att innehållet förändras, det har redan grundligt bevisats via kabel och satellit och i den privata lokalradion. Dessutom: gamla mediafomer är ibland förvånansvärt seglivade. Dagstidningen, en uppfinning från 1700-talet och så ofta uträknad i vårt sekel, har faktiskt överlevt utmanare som i tur och ordning radio, TV och video.

Den har överlevt, inte genom att ta strid, utan genom att smidigt anpassa sig och komplettera de nya medierna med programtablåer, TV-bilagor och ändlösa reportage om vad som *egentligen* händer före sändningen, efter sändningen och bakom kulisserna under sändningen. Gissningsvis kommer tidningen att överleva även den digitala revolutionen.

Det är helt klart att informationstekniken har en befriande, gränsöverskridande potential. Problemet är att den, ännu så länge, ligger inbäddad i gamla maktstrukturer: detta är ett enkelt konstaterande och på samma gång en paradox – den virtuella världen som någonting immateriellt, men samtidigt byggt av materia. Än ligger den ”postindustriella” möjligheten till

gränsöverskridande och gränsupplösning alltså inlåst bakom gamla välbekanta gränser. Och så länge de gör det kommer IT, mer än någonting annat, att reproducera en gammal världsordning.

Men är det så enkelt? I den virtuella världen föds ju nya radikala tankar och idéer om hur livet borde utformas och samhället organiseras. De senaste fem-tio åren har vi sett ett starkt kulturellt och socialt återflöde från nätet till den fysiska världen. På så sätt formar och omdefinierar cyberspace sina materiella förutsättningar, samtidigt som dessa materiella förutsättningar formar cyberspace. Statsvetarna kallar ett sådant samspel för ”komplex interdependens”. Dialektik är ett annat begrepp som dyker upp. Den starkaste och mest vinnande av de tankar som har sina rottrådar i den virtuella världen är väl utan tvekan idén om informationsfrihet, ”Information want’s to be free”. Grunden är en misstro mot traditionell politik och etablerade maktgrupper och en övertygelse om att information ska vara fri, tillgängliga för alla, överallt. Ingen censur, ingen centralmakt, inga myndighetsingripanden får förekomma, den virtuella världen ska byggas uteslutande av människors fria och spontana samverkan.

Denna uppfattning har redan satt påtagliga avtryck: avreglering och privatisering av IT-området, fri konkurrens och utförsäljning av statliga telebolag, en ökad fokusering på individen. Poängen är att i IT-revolutionens spår har det politiska spektrat öppnats igen och grundläggande frågor om demokrati och samhälle ställs på nytt. Framför allt gäller det frågan: vad ska staten göra? Om vi lyssnar på Barlow och andra som målar upp bilden av den nya perfekta framtidsvärlden är svaret att staten ska lämna det nya i fred för att så småningom tyna bort på ett sätt som ironiskt nog påminner om hur staten långsamt dör sotsdöden i den gamla kommunistiska teorin. På sin höjd kan staten få tillåtelse att stifta några kloka lagar som ger största möjliga svängrum åt informationsmarknadens aktörer. I övrigt bör den göra minsta möjliga. Vi kan alltså se en nätväktarstat ta form.

Det här är ett svar som av en händelse stämmer som hand i handske med de krafter som vill montera ner det offentliga och krossa den skändliga välfärdsstaten. Men, är det rätt svar? Det beror naturligtvis på vilken politisk grundsyn vi har, men också – och kanske framför allt – på hur vi uppfattar den praktiska verkligheten och dess problem. Kanske är det en kulturkamp som pågår, en kamp om hur begreppet ”fri” ska förstås. Här tycks klyftan gå mellan de makter som vill exploatera informationstekniken för att marknadsekonomins hjul ska snurra ännu lite fortare, och den ursprungliga vackra drömmen om befrielse från alla förtryckande strukturer.

Cyberspace är en infrastruktur – världens största någonsin. Och precis som alla andra infrastrukturer i historien regeras även den virtuella världen om maktfrågor som: vilka? vart? till vilket pris? IT utplånar somliga gränser, medan andra muras fastare. Världen blir både större och mindre, kommer både närmare och blir mera avlägsen. I en modern klassiker, *Allt som är fast*

förflyktigas, beskriver Marshall Berman den växande klyftan mellan 1960-talets livsfientliga motorvägsvärldar och den ursprungliga, vackra drömmen om det moderna:

Motorvägsvärldens utvecklare och entusiaster presenterade den som den enda möjliga moderna världen: att gå emot dem och deras verk var att gå emot moderniteten själv, att bekämpa historien och framsteget, att vara maskinkrossare, eskapist, rädd för livet och äventyret och förändringen och tillväxten. Denna strategi var effektiv därför att det stora flertalet moderna män och kvinnor ju inte vill gå emot moderniteten: de känner spänningen från den och tror på dess löften, även när de befinner sig i dess väg.

Ordet *framtid* har en sällsam lockelse. Ingen vill ju, som Marshall Berman skriver, gå emot det moderna. Och om någon redan har stakat ut en viss framtid åt oss, och gjort det så skickligt att den tonar fram som den enda möjliga, då blir bilden av denna framtid en kraft som föder sig själv.

Ju fler förhoppningar, ju större pengar som investeras, desto svårare får vi att välja en annan färdriktning.

För att komma fram till avslutningen: Kanske är det så att dikotomi fysiskt-virtuellt över huvud taget är felaktig eller improduktiv? Kanske skapar den fler problem och motsättningar än den löser? Och visst påminner den starkt om andra välbekanta och konstlade motsatspar, så som till exempel samhälle-teknik, natur-kultur. Föreställningen om tekniken som något "onaturligt" är ju stark. Vi återskapar den varje dag genom vårt sätt att tala om oss själva och vår värld. Samhället finns här, tekniken finns där – någonstans utanför. Men det är förstås väldigt svårt att tänka sig ett "samhälle" utan teknik. Det skulle i så fall sluta vid de närmaste grantopparna. Tekniken är samhället som har gjorts hållbart, den är samhället i sin hårdhet, som Bruno Latour säger.

Människan har i alla tider hittat sätt att ta reda på vad som händer bortom horisonten, och därmed skapat virtuella världar. För vad är ett brev, ett telegram eller ett telefonsamtal, om inte just en tidig glimt av cyberspace? Man kan gå ännu längre och påstå att det är själva språket – vår förmåga att kommunicera med ord och att skapa abstrakta begrepp – som är grunden till det virtuella. Språket gör att vi kan föreställa oss det vi inte kan se, att vi kan uppfinna berättelser och tänka oss andra världar än den vi har runt omkring oss här och nu. I begynnelsen var ordet – det är verkligen en tänkvärd sanning. Språket blir därmed den största och den mest ursprungliga informationstekniska innovationen. Kanske borde vi rent av se förmågan att med språkets hjälp skapa virtuella världar som en definition av det mänskliga. Då befinner vi oss väldigt långt från föreställningen om cyberspace som en externalitet.

Jag vill föreslå att vi försöker dekonstruera uppdelningen fysisk/virtuell, eftersom den varken är särskilt ny eller fruktbar för att hjälpa oss förstå världen. Snarare borde vi framhäva det symbiotiska perspektivet, som på Dreamhack där tusentals unga människor samlas på en och samma plats för att spela on-linespel tillsammans. Det fysiska och det virtuella ingår i ett samspel, där det faktiskt blir omöjligt eller i alla fall väldigt opraktiskt att hålla reda på var den ena verkligheten slutar och den andra börjar. Lek gärna med tanken att vi gjorde en sådan strikt uppdelning av en vanlig arbetsdag. Skulle det kännas särskilt meningsfullt? I det dagliga livet har vi ju för länge sedan slutat att tänka i termer av fysiskt och virtuellt. Varför skulle vi det? Och varför tycks vi ändå i lite högtidligare sammanhang ha ett behov av att framhäva skillnaden mellan en fysisk och en virtuell värld just nu? Kanske handlar det om att vi vill göra oss lite märkvärdiga. Kanske handlar det också om att vi tycker att det är mera spännande att leva i epokskiften än att befinna oss på livets långa transportsträckor. Och kanske handlar det till slut om att vi gärna framhäver en särskild sorts mediemodernitet, där vi uttrycker vår coola attityd med hjälp av den allra senaste informationstekniken.

*

Abstracts

Tema Det virtuella rummet

Sessionsledare: Maths Isacson, Uppsala universitet

Abstract 1: (Presenterades ej muntligt vid konferensen)

Tobias Samuelsson

Tema teknik och social förändring

Linköpings Universitet

”Kan bara se fördelar med den här nya tekniken”. Läkare, teknikoptimism och telemedicin som universallösning

Telemedicin används ofta som en samlingsbeteckning för en mängd olika sorters telekommunikationsteknik som används i medicinska praktiker. Generellt sett kan telemedicin inkludera alla sorters elektronisk informations- och kommunikationsteknik som används av de professionella inom sjukvården vilken gör det möjligt för dem att sända och ta emot meddelande och därigenom göra det möjligt för dem att få tillgång till expertis och information oavsett var patienten eller informationen är geografiskt placerad.

I föreliggande studie undersöker jag, genom kvalitativa intervjuer med läkare från olika medicinska discipliner på ett universitetssjukhus i Sverige, hur användningen av telemedicin i sjukvården påverkar deras medicinska praktik. I intervjuerna framkommer att läkarna är ohämmade teknikoptimister, de menar att tekniken gör sjukvården oberoende av tid och rum och är problemlösaren par excellence. Telemedicin ger bättre sjukvård i geografiskt spridda områden. Telemedicin gör att det krävs färre resor för läkarna och man gör tidsvinster för personalen på grund av minskade inställelseresor till möten och vid jour. Detta skapar dessutom möjligheter till bättre tidskontroll och större flexibilitet för de enskilda läkarna. För patienterna ger telemedicinanvändningen både snabbare och säkrare, bättre underbyggda beslut.

*

Abstract 2:

Daniel Fahlén

Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi

Handelshögskolan, Göteborgs universitet

Arbetets mobila rum. Om människors restid till och från arbetet

Denna studie syftar till att systematiskt kartlägga vad människor faktiskt ägnar sin restid till samt att på ett djupare plan öka förståelsen för resenärers tankar och önskemål kring sin resa. Detta gäller inte minst resor till och från jobbet. En bred enkätundersökning (inkl tidsdagbok) genomfördes under hösten/vintern 2008/09 med 400 resenärer i den regionala kollektivtrafiken i Västra Götaland. Kompletterande djupintervjuer med ett urval av dessa resenärer pågår.

I presentationen läggs fokus på arbetspendlare, med resultat både från datainsamlingen och den pågående intervjuundersökningen. I presentationen besvaras frågor som: Hur vanligt är det att arbeta ombord? Hur många resenärer använder IKT? Hur tänker pendlare kring sin restid? Omvandlas kupén till ett arbetsrum?

Bakgrunden till projektet är att människors möjligheter att fylla sin restid med olika aktiviteter snabbt håller på att förändras. Tack vare mobil informations- och kommunikationsteknik är restiden i kollektivtrafiken idag en tid som kan användas på ett betydligt mer aktivt sätt än tidigare. Gränsen mellan restid och annan aktivitetstid suddas ut när resan kan användas till arbete, sociala kontakter eller andra former av förströelse. I en tid med förstorade arbetsmarknadsregioner där vi förväntas resa allt längre till våra arbeten är möjligheten att använda restiden på ett aktivt och meningsfullt sätt viktigt att studera. Rätt informerad borde utvecklingen kunna stärka kollektivtrafikens konkurrenskraft i förhållande till andra färdmedel, samt bidra till en ökad tolerans för längre resor.

*

Abstract 3:

Sara Kjellberg

Institutionen för kulturvetenskaper

Lunds universitet

Eget rum eller en arena: forskarbloggen som uttryck för tanke och sammanhang

I forskares arbete idag finns inte bara det fysiska rummet som en plats att utföra sin forskning i. Det virtuella rummet är en alltmer utnyttjad möjlighet att skapa en dialog även med andra

deltagare än de personer som finns direkt i forskarens närhet i form av kollegor på den egna korridoren eller institutionen. Att blogga är ett exempel på en digital form av kommunikation och bloggar om forskning har synliggjorts alltmer de senaste åren. I mitt avhandlingsarbete har jag studerat forskarbloggar så som de används för vetenskaplig kommunikation. I min presentation kommer jag att visa hur forskarbloggar kan ses som en ny genre för forskare. Denna nya genre inkluderar flera kommunikativa syften och en mix av målgrupper som är unikt för bloggarna i jämförelse med exempelvis en vetenskaplig tidskriftsartikel. Forskarbloggar drivs lika mycket utifrån en personlig motivation för till exempel att skapa ett rum för eftertanke där idéer prövas samtidigt som de utgör en möjlighet för forskare att knyta kontakter med andra.

*

Abstracts

Tema Det gränsöverskridande rummet

Sessionsledare: Sofia Seifarth, Arbetets museum

Abstract 1:

Mikael Ottosson & Calle Rosengren

Centrum för tillämpad arbetslivsforskning

Malmö högskola

Lönerelationer i kunskapsintensivt arbete

Projektets centrala fråga är vad som inom ramen för en lönearbetsrelation kan ses som en fullgod arbetsinsats. Problemet kan betraktas ur två perspektiv: 1) Arbetsgivaren har ett givet intresse av att beräkna arbetets mängd och kvalitet. En beräkning som utgör grunden för den lön som skall betalas ut. Beräkningsbehovet föreligger oberoende av typ av produktion och är kopplat till lönearbetets princip. 2) Av samma anledning har arbetaren ett givet behov av att värdera sin arbetsinsats. Projektets utgångspunkt är att dagens arbetsliv har ett växande inslag av undflyende och svårgräpbara moment. Arbetsdagarna flyter för många samman i möten, samtal, musik, kaffe, mail, skivproblem och Internetbanken. Kvällarna består av vila, umgänge, men också av planering, telefonsamtal och jobbmail. Detta samtidigt som de utför det de formellt är anställda att utföra. I och med att dessa processer inte på ett enkelt sett är beräkningsbara öppnas ett tolknings- eller maktutrymme kring arbetets värdering. Projektet syftar därmed till att problematisera det ”fria arbetet”.

I syfte att belysa denna tolkningssituation har vi valt att studera två grupper lönearbetare med: 1) ett högt kunskapsinnehåll, och 2) ett stort inflytande över när, hur och var arbetet skall utföras. I dessa två case studerar vi dels de förväntningar som ställs, dels hur dessa förväntningar hanteras. Case nummer ett är en intervjustudie av avdelningschefer inom sjukvården. Ett arbete kännetecknat av kvinnodominans, starka professioner med lång historia, låg status och ett arbete orienterat mot en löpande verksamhet. Case nummer två är en fokusgruppsstudie av en grupp managementkonsulter. Ett arbete som kännetecknas av manlig dominans, hög status, resultatorientering och rumslig och tidslig upplösning.

Projektets centrala fråga är hur arbete värderas när dess innehåll och resultat medger en tolkning. Konkret kan frågan för den arbetande individen ställas som: Hur vet jag att jag har gjort ett fullgott arbete? Hur vet jag att jag kan gå hem? I de två undersökta grupperna har det utvecklats två tydliga strategier kring arbete, tid och rum. Båda grupperna har formellt stora

möjligheter att styra sin arbetstid. Även om avdelningscheferna i högre grad är rumsligt bundna är det inget i deras arbete som kräver deras ständiga närvaro på avdelningen. Det faktiska utfallet blir dock olika och vi ser två helt olika tidsliga och rumsliga mönster. Managementkonsulterna utför sitt arbete gränslöst och visar engagemang genom en hög grad av tillgänglighet i både tid och rum. De uttrycker att deras arbete har en hög grad av resultatriktning. De säger att det inte är någon som frågar efter när, var eller hur arbetet utförs, så länge som de ”levererar” i tid. Om den ena strategin utgår från tillgänglighet utgår den andra från synlighet och närvaro. Avdelningschefernas arbete är uppgiftsstyrt i det att deras avdelningar skall fungera och vara välskötta, men engagemang visar de genom att vara ”på plats under kontorsarbetstid”. De menar att de inte bedöms efter resultat, utan efter när och var deras arbete utförs. En av avdelningscheferna som sitter kvar på sitt kontor till klockan fem varje dag uttrycker det med orden: ”Då skulle jag nog ha dåligt samvete om jag gick hem tidigare någon dag va. Och tro att ’nä nu tror dom inte att jag gör någonting.” I ett första påseende kan skillnaden i deras strategier självklart förstås utifrån att de befinner sig i olika verksamheter med olika krav på tillgänglighet. Detta förklarar dock inte hela deras beteendemönster. För att förstå deras olika temporala och spatia mönster kan vi inte enbart studera arbetets flöden, utan måste se bortom dessa. I projektet gör vi tolkningen att förväntningarna snarare hämtar sin näring i deras professioners skilda historia, genus- och klasskodning. Om arbetets värde är en tolkningsfråga är det också en maktfråga.

*

Abstract 2: (Presenterades ej muntligt vid konferensen)

Kristina Zampoukos

Kulturgeografi

Institutionen för samhällsvetenskap

Mittuniversitetet

Tourism and Hospitality Workers. The Internationalization of Reproductive Work?

The world is moving, and so are we. People with a western life-style travel frequently and over longer distances, hence tourism is becoming increasingly international. At the same time international migration also increases, especially from the South to the North. This paper puts focus on the socio-spatial labor mobility in (and out of) tourism and hospitality. Tourism and hospitality are widely thought to be highly feminized sectors. Jobs are considered low paid, temporary and/or part-time, low skilled and with few career opportunities. What is more, staff

turnover is high. However, tourism and hospitality is sometimes claimed to be gateways for immigrants and young people to enter the labor market. Moreover, in deindustrializing and in sparsely populated, rural regions, expectations of tourism and hospitality as remedies to rising unemployment are high. This paper suggests a study of labor and the socio-spatial labor mobility in tourism and hospitality from an intersectional perspective (gender, race, class) and in two different geographical settings: the urban and the rural. What patterns of socio-spatial labour (im)mobility can be discovered? What patterns of division of labor in each context (urban/rural)? This paper also suggests that work performed by front-end workers in tourism and hospitality could be labeled “reproductive”. Internationalization is taking place since labour travel across state borders to be reproduced, or in many cases, to perform reproductive work.

*

Abstract 3:

Johanna Overud

Umeå Centrum för genusstudier, UCGS

Umeå universitet

Att tala till fru Hemma

Kön, rörlighet och rumslighet i 1960-talets AMS-politik

Uppgiften för 1960-talets AMS-politik handlade i stor utsträckning om att få hemmafruar att ”byta rum”. I vissa fall innebar det också att ansluta sig till den ström av arbetssökande som bytte hem och rörde sig i riktning mot efterfrågeorterna, från norr till söder. Det här är en presentation av ett projekt om könsdelad arbetsmarknad i norr, placerat i skärningspunkten mellan aktiveringspolitik och lokaliseringpolitik, och med den då aktuella ”könsrollsdebatten” i centrum.

Studien fokuserar på aktiveringspolitiken i dess syfte att få ut fler kvinnor i förvärsarbete och dessutom få dem att bryta traditionella könsbarriärer, det vill säga fokus riktades i hög grad mot kvinnorna själva. Aktiveringsprogrammen för kvinnors arbetskraft var början på en rad särskilda satsningar och informationskampanjer för att nå både kvinnor, män, arbetsgivare och fackliga företrädare. Satsningarna handlade om att skapa opinion, yrkesutbilda och undanröja hinder för kvinnor att lönearbeta utanför hemmet. Under samma flagg hölls under senare delen av 1960-talet de stora ”Fakta-Framtid”-konferenserna runt om i hela Sverige. En av målsättningarna för arrangörerna från AMS och Arbetsmarknadens kvinnonämnd var att avkräva

tydliga svar från arbetsmarknadens parter, att få dem att deklarerat sina ståndpunkter när det gäller den kvinnliga arbetskraften. Det hela handlade ju om en strukturomvandling för ”en annan tingens ordning”. Men på programmets väg från centrala AMS till länsarbetsnämnderna i norrlandslänen hände en del med dess förverkligande i mötet med regionala förutsättningar, lokaliseringpolitiska villkor och bilden av norrländsk ”periferi”.

I den politiska retoriken undersöks föreställningar om ”hemmafrun” och hur dessa föreställningar dominerade bilden av kvinnor i arbetslivet och därmed utformningen av politiska program och arbetsplatslösningar.

*

Abstract 4: (Presenterades ej muntligt vid konferensen)

Helen Peterson

Institutionen för Tema – teknik och social förändring

Linköpings universitet

Arbete. Sen fritid. När som helst? Var som helst? Flexibilitet och gränslöshet i arbetslivet ur ett genusperspektiv.

Under 2010 satsade tre företag som säljer datorer och mobiltelefoner alla på reklamkampanjer vilka fokuserade på att sälja lösningar för att skapa ett rumsligt flexibelt arbete. I en av reklamkampanjerna löd slogan: ”Arbete. Sen fritid. När som helst. X [produktens namn] har inga gränser”. I den andra kampanjen löd slagordet ”Kontorslandskap” illustrerat med en bild av en man sittandes vid en laptop ytterst på en klippa i en för övrigt karg och öde terräng. I den tredje kampanjen förklarade sig företaget ha ”lösningar för att du ska kunna jobba var du vill” illustrerat av en man iklädd den udda kombinationen kostym och dykarutrustning.

Reklamkampanjerna är intressanta och tidstypiska då de reflekterar den positiva anda som förknippas med flexibilitet i dagens arbetsliv: Den moderna tekniken gör arbetet rumsligt flexibelt på ett sätt som ger oss stor personlig frihet. Precis som reklamkampanjerna gör gällande har det i alla fall i teorin blivit möjligt att jobba från en bergsklippa eller från en dyksemester. Kampanjerna är också intressanta utifrån ett genusperspektiv då två av dem låter en man illustrera den frihet som rumslig flexibilitet sägs bidra till (i den tredje kampanjen förekom enbart en bild på produkten).

I min forskning anlägger jag ett genusperspektiv på flexibilitet och gränslöshet i arbetslivet och diskuterar följande frågor: Vilka möjligheter har kvinnor och män att i praktiken utnyttja informations- och kommunikationstekniken för att uppnå rumslig och tidlig flexibilitet? Använder kvinnor och män olika strategier för att balansera arbete och familj när arbetets gränser

löses upp? Vad händer med jämställdheten när arbetet flyttar ut från kontoret och in i rum som tidigare varit avsedda för familjelivet? Min forskning bygger på intervjuer med småbarnföräldrar som arbetar i IT-branschen.

*

Avslutande sammanfattning

Rum för arbete – en sammanfattande reflektion

Karin Salomonsson, Lunds universitet

”Rum för arbete” är ett utmanande och djärvt val av konferenstema för att det är så oändligt stort och brett. Just därför är det samtidigt ytterst angeläget. Det berör oss alla, vare sig man arbetar med eller utan lön, vare sig man är anställd eller sin ”egen”. Under de här två dagarna har vi fått lyssna på en rad spännande och intressanta presentationer i tre sessioner med rubrikerna: *Det fysiska rummet*, *Det virtuella rummet* och *Det gränsöverskridande rummet*.

En första lärdom är hur vanskligt det kan vara att göra denna slags indelningar genom att kategorisera arbetets många rum som antingen eller. Det virtuella rummet kräver alltid en förankring och en förbindelse av något slag till det fysiska rummet. Den fysiska arbetsplatsen som inte är uppkopplad mot en virtuell systemvärld av något slag, finns snart inte längre. Och i *alla* rum testas gränser genom att överskridas eller befästas på nytt, vilket gör det fortsatt viktigt att granska inflytande, beslut och makt över arbetets utförande och innehåll. När vi idag drömmer om det ”fria arbetet” blir rummet ofta ett symboliskt sätt att mäta frihetsgraden och avsaknaden av traditionell kontroll. Var arbetet ska äga rum och under vilka former det ska göras, vill vi i allt högre grad bestämma själv. Åtminstone om vi ska lita på medias och marknadsförarnas bild av det ljuva arbetslivet, som antingen sköts från en klippa i skärgården, en solig sandstrand eller en liten röd stuga i skogen (och då talar vi inte om skogsbruk).

Det elastiska rummet

Arbetets rum kan beskrivas som elastiskt. För många är arbetsplatsen utsträckt och kan lätt utvidgas på olika sätt. Fler och fler pendlar till och från arbetet och passar då på att börja arbetsdagen redan på tåget eller bussen. Andra reser mycket i arbetet, långa och korta resor som tillsammans skapar ett utsträckt arbetsrum. Tveklöst har teknisk utveckling – och ändrade sociala och kulturella värderingar vad gäller hur (och var) man bäst utför ett fullgott arbete – gjort det möjligt att arbeta just från en skärgårdsklippa eller ett storstadscafé. Om vi vill kan vi vara ständigt uppkopplade, ständigt närvarande men utan att behöva röja vår fysiska positionering.

Arbetet kan också vara förankrat vid en fast punkt – som faktiskt inte är möjlig att lämna några längre stunder, men trots detta förgrena sig ut med hela världen som arbetsfält. Den anställda vid call-centret i Indien eller Norge eller Ryssland har ett avgränsat och begränsat fysiskt rum till sitt förfogande men förväntas kommunicera med hela världen.

Samtidigt som vi kan tolka arbetsrummets elasticitet som expansivt för många är det (för andra) snarast insnävande. Skärmen, maskinen, hörlurarna kan lätt förvandlas till förtöjningar som begränsar rörlighet och variation, tempokontroll och sociala kontakter.

Gränssnittet människa/ rum

En sanning som tål att upprepas är den att rummet påverkar människan. Människan i sin tur ställer krav och påverkar det fysiska rummet. Den framtidsbild som presenterats vid denna konferens är att arbetsmiljön blir allt viktigare för att locka och behålla arbetskraft. Men vad är egentligen ett attraktivt rum för arbete, och hur har detta skiftat över tid? På en liknande konferens för säg tjugofem år sedan hade dessa frågor i hög grad säkerligen fortfarande cirklat kring drägliga arbetsförhållanden vad gäller buller, belastningsskador, giftiga ämnen, tunga lyft, fallolyckor eller bristande säkerhet vid maskiner. Många av dessa problem har flyttat utanför Sveriges gränser i och med att arbetsuppgifterna har förflyttats till fabriker i andra länder med lägre produktionskostnader. Istället har dagens arbetsmiljödiskussion i Sverige, liksom på denna konferens, fokus på stress, arbetsbelastning, förläggande av arbetstid, och utmattningssymptom. Därför kan svaret på vad som egentligen borde vara ett attraktivt rum för arbete besvaras med ett rum som ger möjligheter till ett uthålligt (eller hållbart) arbetsliv, med stora möjligheter att påverka och kontrollera den egna arbetssituationen.

Ett uthålligt arbetsliv kan betyda att rummet för arbete inbegriper även andra aktiviteter än rena arbetsrelaterade moment. Semesterhem för varvsarbetare på 50-talet, fritidsaktiviteter som bowling med lag som ”Facit Dolls” på 60-talet, företagshälsovård, simhall, gym och bibliotek är exempel på detta. Senare års arbetsplatsarkitektur och inredning med utrymmen som lockar den anställda bort från skrivbordet till ”reflektionsbubblor” av plast för avkoppling, fashionabla restauranger med ett brett utbud, spel, lek, nöjen av olika slag kombinerat med möjlighet att tvätta sin tvätt, få massage, besöka tandläkare, låna bil för ärenden, väcker frågor om var gränsen mellan arbete och fritid ska dras. Eller som en konferensdeltagare uttryckte saken: ”Behöver man ett privatliv överhuvudtaget?”

”Det moderna kontoret” vare sig det möbleras med det utvecklingsbara ”karriärskrivbordet” på 1960-talets Facit, eller saccosäckarna på 2000-talets Google, framställs gärna som den arketytiska arbetsplatsen. Arbetsplatsen med stora, ljusa och luftiga ytor, med smart och progressiv inredningsfilosofi, flexibel arbetsorganisation och ständigt roliga och utmanande arbetsuppgifter (och lika ständigt lyckliga anställda) framställs ofta som ett ideal. Granskar man den lite närmare framstår den också som en *idealiserad* bild av ett önskat arbetsliv. Vissa ideal får tydligare genomslag och kan härledas till specifika diskurser om hur ett ”modernt” arbetsliv bör

organiseras. Men som det flera gånger poängterats på konferensen, arbetar inte alla i ett hajpat IT-företag i en ombyggd gammal industrilokal med möjlighet att ta med sig arbetet till den ensliga kobben i skärgården. Diskursen om framtidens ideala (och idealiserade) arbetsplats är svår att leva upp till för en stor del av arbetsgivare och arbetstagare idag.

Lika stor betydelse som den arkitektoniska utformningen av arbetets rum, har dess inredning, dess specifika redskap och teknik, ljussättning och ljudbild. Här framhöll flera presentatörer att vi har rört oss från en mer reglerad samhällelig planering och statlig styrning av arbetsplatsens utformning – ”Landet lysrör” – till ett mer avreglerat marknadsorienterat förhållningssätt idag.

Sist men inte minst när vi diskuterar gränssnittet människa/rum är det viktigt att peka på den individuella präglingen av arbetets rum som ständigt pågår. Hur gör vi rummet till ”vårt” genom foton, bilder, utsmyckning, möblering? Vilka statusmarkörer i form av storlek på tjänsterum, mattor, möbler, ”röd knapp” utanför dörren, senaste telefonen/datorn/teknisk utrustning etc, kan få känslorna att svalla? Arbetets rum, liksom alla andra rum, består självklart inte av ”ren” arkitektur eller neutral inredning. Det genomkorsas av sociala relationer och kulturella värderingar. Det präglas av klass, kön, etnicitet och ålder vilket skapar gränsdragningar som är viktiga att hela tiden synliggöra och utmana.

Hur kul får man ha på jobbet?

En av konferensens återkommande frågeställningar har varit hur mycket vi bör, kan och vill arbeta. Det ”friare” arbetet som är uppgiftsstyrt och inte längre ställer krav på att utövaren ska finnas på en specifik plats vid en specifik maskin, kan resultera i att vi arbetar 24/7, att vi ständigt är uppkopplade och påkopplade. Vem ska säga stopp? Flera personer har påpekat att ett så kallat friare arbetsliv kräver nya former av ledning och styrning som i högre grad präglas av tillit.

Arbetets rum är också ett socialt rum. Yngre människor framhåller ofta att arbetet ska vara socialt berikande, det är viktigt att ”ha kul” på jobbet. Därför prioriteras ytor för umgänge och möten högt i ”det moderna kontoret”. Däremot sträcker sig den sociala längtan inte in till den egna arbetsplatsen. Vi vill ha en ”egen plats” i form av ett cellkontor och helst inga glasväggar. Detta får mig att minnas de ”hoddor” som fanns i Landskrona på Öresundsvarvet, som jag var med och dokumenterade innan det lades ner. Mellan de stora plåthallarna, dockorna och de olika verkstäderna fanns små skjul, egenhändigt ihopsnickrade, stora nog att rymma kanske ett gäng på 4-5 personer. Här kunde man dricka kaffe, röka, fylla i tipskupongen, göra ett litet ”hemarbete” och utom syn- och hörhåll för förmannen snacka skit. Var finns ”hoddorna” i dagens arbetsliv? Vad händer i vråna i arbetets nutida rum? Kanske fyller de improviserade rökrutorna med några

udda plastmöbler, gärna på baksidan av byggnader där man inte längre får röka inomhus, denna funktion idag? Det är i alla fall viktigt att inte glömma bort att skapa utrymme för mänskliga mellanrum, där man kan mötas och ta ”time-out” från den perfekt designade och optimalt produktiva miljön.

Sammanfattningsvis har konferensens diskussioner och presentationer cirklat kring problemen med det expanderande arbetet som koloniserar vår tid, pockar på uppmärksamhet dygnet runt, parat med att allt fler funktioner, såsom hjälp med tvätt, friskvård, billån, barnpassning, underhållning erbjuds på arbetsplatsen av arbetsgivaren. Fantastiska multifunktionella byggnader utlovar en så lockande arbetsmiljö att det blir svårt att gå hem. Stundtals har det låtit som om det är denna lockande miljö i sig, som är själva anledningen till att alltför många arbetar alltför mycket – till priset av ett stympat liv utanför arbetet.

Finns lösningen i att försöka göra arbetets rum mindre attraktiva – tråkigare helt enkelt – så att vi inte frestas att stanna kvar dygnet runt (för att gymma, leka, äta, umgås)? Självklart vore det bättre att lösa problematiken med för många och för långa arbetsdagar, genom att organisera arbetet bättre och förändra innehåll och krav snarare än att skapa tristare miljöer som vi snabbt vill lämna. En problematik som i grund och botten handlar om *tidens* organisation kan inte lösas genom att angripas utifrån *rummets* organisation. Betydelsen av hur arbetets rum utformas och värderas är stor, men kan inte på egen hand erbjuda en lösning på avigsidorna av 2000-talets arbetsliv.

*

Bilaga 1: Deltagarförteckning

Namn	Institution	E-Post
Agosti, Madelaine Axelsson, Bodil	Högskolan Kristianstad Linköpings univ., Rådet för yrkeshist. forskning.	madelaine.agosti@hkr.se bodil.axelsson@liu.se
Bergenhill, Rita Bernhard, Dörte Burgos De Zardan, Cliver Burgos De Zardan, Jacqueline Burgos De Zardan, Paola Börnfeldt, Per-Ola	Arbetsförmedlingen Linköpings universitet Linköpings universitet Landstinget Östergötland Linköpings universitet Göteborgs universitet	rita.bergenhill@arbetsformedlingen.se dorte.bernhard@liu.se Jacqueline.Burgos.De.Zardan@lio.se per-ola.bornfeldt@av.gu.se
Cserhalmi, Niklas	Arbetets museum, Rådet för yrkeshist. forskning	niklas.cserhalmi@arbetetsmuseum.se
Dahlbäck, Lisbeth	Mälardalens högskola	lisbeth.dahlback@mdh.se
Ederfors, Gudrun Edvik, Anders Ekman, Göran Eriksson, Annika	Arbetsförmedlingen Malmö högskola Linköpings universitet Arbetets museum	gudrun.ederfors@arbetsformedlingen.se anders.edvik@mah.se GoranEkman@tele2.se annika.eriksson@arbetetsmuseum.se
Fahlén, Daniel	Göteborg universitet	Daniel.Fahlen@geography.gu.se
Garnert, Jan Gilboa Runnvik, Ann-Charlotte Göransson, Lennart	Projektet Ljusår, Stockholms stadsmuseum Linköpings universitet Livsmedelsarbetareförbundet	jan@jangarnert.se ann-charlotte.runnvik@liu.se lennart.goransson@telia.com
Hagström, Ulrika Haugen, Katarina Heijl, Matts Håkansson, Lars	TCO Umeå universitet Chalmers DU Core & IMS Ericsson AB	ulrika.hagstrom@tco.se katarina.haugen@geography.umu.se heijl@chalmers.se lars.hakansson@ericsson.com
Ilshammar, Lars Isacson, Maths	ARAB, Rådet för yrkeshistorisk forskning Uppsala Universitet, Rådet för yrkeshist. forskning	lars.ilshammar@arbark.se maths.isacson@ekhist.uu.se
Jansson Ekman, Aurora Johansson, Benny Jonsson, Christina	Arkitektstuderande, Köpenhamn Studie- och yrkesvägledare, Norrköpings kommun Arbetsmiljöverket	auroraaje@hotmail.com benny.johansson@edu.norrkoping.se christina.jonsson@av.se
Kindahl, Anette Kjellberg, Sara	Stadsmuseet i Norrköping Lunds universitet	anette.kindahl@norrkoping.se Sara.Kjellberg@kultur.lu.se
Larsson, Jens Leo, Emma Lindbäck, Anders Lindell, Anna Lindfelt, Carina Lindh, Anders Lundberg, Sandra Lundgren, Freja	Kollektivtrafiknämnden Norrköpings kommun Arbetets museum Norrköpings LS - Syndikalisterna Studie- och yrkesvägledare, Norrköpings kommun Svenskt Näringsliv Arbetets museum, Rådet för yrkeshist. forskning Norrbottnens museum Statistiska centralbyrån	Jens.larsson@tele2.se emma.leo@arbetetsmuseum.se anna.lindell@edu.norrkoping.se carina.lindfelt@svensktnaringsliv.se anders.lindh@arbetetsmuseum.se sandra.lundberg@nll.se freja.lundgren@scb.se
Mattsson, Barbro Nilsson, Marie Nyström, Roger	Kollektivtrafiknämnden Norrköpings kommun Högskolan i Kristianstad Hyvens förlag	marie.nilsson@hkr.se roger@hyvens.nu

Ottosson, Mikael	Malmö högskola	Mikael.Fredrik.Ottosson@mah.se
Overud, Johanna	Umeå universitet	johanna.overud@ucgs.umu.se
Peterson, Lars	Göteborgs Naturhistoriska museum	lars.peterson@vgregion.se
Petersson, Charlotte	Malmö högskola	charlotte.petersson@mah.se
Pettersson, Lennart	Kollektivtrafiknämnden Norrköpings kommun	lennart.pettersson@norrkoping.se
Rosengren, Calle	Malmö högskola	calle.rosengren@mah.se
Rosenius, Ulla	Arbetsmiljöverket	ulla.rosenius@av.se
Ryd, Nina	Chalmers	nina.ryd@chalmers.se
Sageby, Anita	Leg arbetsterapeut Thormo AB	anita@thormo.se
Salomonsson, Karin	Lunds universitet, Rådet för yrkeshist. forskning	karin.salomonsson@msm.lu.se
Seifarth, Sofia	Arbetets museum, Rådet för yrkeshist. forskning	sofia.seifarth@arbetetsmuseum.se
Severson, Pernilla	Malmö högskola	pernilla.severson@mah.se
Snickars, Pelle	Kungliga biblioteket, Rådet för yrkeshist. forskning	pelle.snickars@kb.se
Skarin Frykman, Birgitta	Göteborgs univ., Rådet för yrkeshist. forskning	birgitta.skarin-frykman@ethnology.gu.se
Starck, Maria	Linköpings universitet	marst045@student.liu.se
Strid, Marie	Chalmers	marie.strid@chalmers.se
Stridh, Kicki	Brohuset FoU	kicki@brohusetfou.se
Strömberg, Susanne	Karlstads universitet	susanne.stromberg@kau.se
Thulin, Eva	Göteborgs universitet	Eva.Thulin@geography.gu.se
Toivanen, Susanna	Stockholms universitet	susanna.toivanen@chess.su.se
Toomingas, Allan	Institutet för Miljömedicin IMM	allan.toomingas@ki.se
Torpel, Anders	Norrköpings LS - Syndikalisterna	jatorpel@hotmail.com
Törnqvist, Tina	Linköpings universitet	tinto507@student.liu.se
Vilhelmson, Bertil	Göteborgs universitet	Bertil.Vilhelmson@geography.gu.se
Wählin, Elisabet	Studievägledare, Norrköpings kommun	elisabet.wahlin@edu.norrkoping.se
Åsling Rönning, Stina	Statistiska centralbyrån	stina.ronning@scb.se
Öster, Jenny	Linköpings universitet	jenos713@student.liu.se
Övling, Johanna	Arbetets museum	johanna.oevling@arbetetsmuseum.se

Bilaga 2: Konferensprogram

17 november

- 12.30 Registrering
- 13.00 Välkommen hälsar Sofia Seifarth, Arbetets museum
- 13.15 Föredrag *Framtidens kontorsarbetsplatser, finns de?*
Susanna Toivanen, Stockholms universitet
- 14.00 Forskarpresentationer på temat Det fysiska rummet
Sessionsledare: Pelle Snickars, Kungliga biblioteket
- 15.00 Fika
- 15.30 Paneldiskussion Rum för arbete, med
Ulrika Hagström, utredare på TCO
Carina Lindfelt, avdelningschef arbetsmiljöfrågor på Svenskt Näringsliv
Ulla Rosenius, området kontorsutformning på Arbetsmiljöverket
Susanna Toivanen, Stockholms universitet
Lars Ilshammar, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek
Samtalsledare: Maths Isacson, Uppsala universitet
- 17.30 Historisk filmvisning. Filmer från 1960-talet om kontorsrum och effektivt kontorsarbete, ur företaget Facits arkiv. Därefter visas utställningen *Åtvidaberg – den svenska modellen*.
- 18.30 Middag

18 november

- 9.00 Föreläsning *I den verkligaste av verkligheter. Om mötet mellan det virtuella och det fysiska*
Lars Ilshammar, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek
- 9.45 Forskarpresentationer på temat Det virtuella rummet
Sessionsledare: Maths Isacson, Uppsala universitet
- 10.45 Fika
- 11.15 Forskarpresentationer på temat Det gränsöverskridande rummet
Sessionsledare: Sofia Seifarth, Arbetets museum
- 12.15 Sammanfattande reflektioner
Karin Salomonsson, Lunds universitet
- 12.45 Lunch

Konferensen anordnas av Arbetets museum och dess vetenskapliga instans Rådet för yrkeshistorisk forskning. Den genomförs med stöd av Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS).